Mjesto žene u postsocijalističkoj patrijarhalnoj kulturi u poljskoj i hrvatskoj literaturi

Cvrtnjak, Mateja

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:997296

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-27**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku – Katedra za noviju hrvatsku književnost
Odsjek za zapadnoslavenske jezike i književnost – Katedra za poljski jezik i književnost

Zagreb, 13. veljače 2018.

MJESTO ŽENE U POSTSOCIJALISTIČKOJ PATRIJARHALNOJ KULTURI U POLJSKOJ I HRVATSKOJ LITERATURI

DIPLOMSKI RAD

23 ECTS BODA

Mentori:

Dr. sc. Maša Kolanović, doc.

Dr. sc. Đurđica Čilić Škeljo, doc.

Student:

Mateja Cvrtnjak

Sadržaj

1. Uvod 3
2. Vrijeme postsocijalizma 5
2.1. Promjene nakon režima 6
2.1.1 Ekonomske i političke promjene 7
2.1.2. Socijalne promjene 8
2.2. Žene u postsocijalizmu 9
3. Vladavina patrijarhata 12
3.1 Moderni patrijarhat 13
3.2 Privatno i javno, kultura i priroda 14
4. Problem spola i roda 17
4.1 Između prirode i kulture 17
4.2 Rodni identitet i njegova moć 19
5. Žene u hrvatskoj i poljskoj književnosti (izabrana djela) 24
5.1 *Ljubavni roman*, Ivana Sajko 24
5.2. *Ljubav na posljednji pogled*, Vedrana Rudan 28
5.3. *Kobieta i mężczyźni*, Manuela Gretkowska 36
5.4. *Żona Adama*, Monika Rakusa 39
5.5. Sinteza analize 46
6. Zaključak 53
7. Sažetak 55
8. Bibliografija 56

1. Uvod

Ženska borba za ravnopravnost započela je još u 19. stoljeću kao posljedica industrijske revolucije. Isprva je naglasak bio na ravnopravnosti prilikom zaposlenja i dobivanje prava glasa. Nakon što su prvotni zahtjevi postignuti, žene su odlučile promijeniti svoju tradicionalnu ulogu u društvu, a to se prije svega odnosilo na njihovu ulogu u braku i majčinstvu. Promjene u tim institucijama bile su prije svega usko povezane sa ženskim položajem u odnosu na muškarce, a u odnosu na njih žene su uvijek bile slabije i podređene.

Stvaranjem komunističkog režima htjelo se stvoriti besklasno društvo u kojemu su svi ljudi jednaki. Nažalost, stvarnost nije bila odraz te zamisli. Raspadom komunizma, odnosno socijalizma, dogodile su se brojne ekonomske, političke, a ponajprije socijalne promjene. Najvažnije socijalne promjene bile su porast nezaposlenosti te repatrijarhalizacija društva. Potonje se posebno odrazilo na položaj žena u postsocijalističkom društvu. Dominantne tendencije repatrijarhalizacije društva potkraj dvadesetog stoljeća su smještanje žena u privatnu sferu, a muškare u javnu. Također, razvila se i dihotomija priroda-kultura, prema kojoj žene predstavljaju prirodu, a muškarci kulturu. Uzevši to u obzir, razvile su se i brojne feminističke teorije, a među važnijima je svakako ona koja razlikuje spol i rod[1]. Za razliku od spola s kojim se rađamo, rod je nešto što kroz život prisvajamo. Spol je određen biološki, a rod kulturološki.

Ovaj diplomski rad predstavlja položaj žena u postsocijalističkom društvu te nastoji predstaviti patrijarhalne karakteristike tog razdoblja i njihovu problematizaciju u književnosti. U prvom poglavlju opisano je postsocijalističko razdoblje i promjene koje su ga zahvatile te kakva je položaj žena u tom razdoblju. Drugo poglavlje opisuje patrijarhat, njegov razvoj i karakteristike te podjelu na privatnu i javnu sferu. Treće poglavlje govori o podjeli na spolni i rodni identitet, koje su razlike među tim identitetima te kakav je položaj žena u odnosu na muškarce. Također, spominje se pojam moći koji je važan prilikom određivanja rodnog identiteta i situacije između rodova. U četvrtom poglavlju analiziraju se ženski likovi u poljskoj i hrvatskoj literaturi. Analizirani su hrvatski romani *Ljubavni roman* Ivane Sajko, *Ljubav na posljednji pogled* Vedrane Rudan i poljski romani *Kobieta i mężczyźni* Manuele Gretkowske i *Żona Adama* Monike Rakuse. Izabrane autorice istaknute su u javnoj sferi kao građanske osobe te progovaraju o problemu žena u postsocijalističkom vremenu, primjerice

[1] Najpoznatija teza o spolu i rodu je ona Simone de Beauvoir koja kaže da se ženom ne rađa nego postaje. Judith Butler kasnije je razvila tu tezu pitajući se što ako to postojanje ženom nikad ne prestaje. U svojoj knjizi Nevolje s rodom (Butler, 1990) tumači rodnu performativnost te objašnjava rod kao kulturalni konstrukt nametnut tijelu koji se ponavljanjem radnji, gesta i ponašanja konstantno iznova izvodi. Pojedinac ne postoji neovisno od roda kojeg izvodi, već se i on i njegov identitet konstruiraju kroz činove i ponašanja.

Vedrana Rudan komentira situaciju žena u svojim kolumnama, a Manuela Gretkowska osnovala je stranku pod nazivom *Partia Kobiet* koja se borila za ženska prava. Izuzetak je Monika Rakusa koja se svojim djelovanjem ograničila na književnost. Na samom kraju diplomskog rada prikazna je sinteza analize položaja žene u postsocijalističkoj patrijarhalnoj kulturi te se kao glavni motivi ističu ekonomska situacija, brak (ili općenito odnos s muškarcima), majčinstvo te problem nasilja nad ženama i abortus.

Svrha diplomskog rada je na temelju izabrane teorijske literature i romana predstaviti kako se odvijala repatrijarhalizacija postsocijalističkog društva. Istražuje se kako književnost interferira sa stvarnošću te na koji način komentira političku i društvenu situaciju. Diplomskim radom želi se prikazati na koji se način prema tom problemu odnosi književnost te same autorice izabranih romana.

2. Vrijeme postsocijalizma

Ovaj diplomski rad bavi se postsocijalističkim vremenom, no postavlja se pitanje što je to zapravo postsocijalizam? Često se za to isto razdoblje koriste i nazivi tranzicija ili postkomunizam, ovisno kako tko želi. U teoriji ti pojmovi označavaju isto razdoblje – razdoblje nakon raspada socijalizma, no zasigurno postoje razlike među tim pojmovima jer inače ih ne bismo imali čak tri. Pojam tranzicija označava „prijelazno razdoblje od socijalizma prema demokraciji kapitalizmu“ (Kolanović, 2013: 13). Razlog zbog kojeg mnogi kritiziraju ovaj pojam jest taj da se ne može točno definirati početak same tranzicije. U nekim se državama raspad socijalističkog režima počeo nazirati još u 50-im godinama, kao što je to u slučaju zemalja srednje, istočne i jugoistočne Europe. Ako uzmemo u obzir te zemlje, možemo reći da tranzicija traje od 1950-ih godina, a ne od 1989. godine koja se smatra konačnim raspadom socijalizma (isto). Osim što ne znamo točan početak tranzicije, generalno ne možemo govoriti ni o tome čemu ona vodi, a ni o tome što je nakon tranzicije? Ako uspoređujemo pak pojmove postkomunizma i postsocijalizma, trebamo se prvo osvrnuti na to što je uopće komunizam, a što socijalizam. Prema Hrvatskoj enciklopediji komunizam je idologija i pokret koji su polovicom 19. stoljeća utemeljili Karl Marx i Friedrich Engels. Svoju su ideologiju nazvali znanstvenim socijalizmom. Njih su dvojica pod pojmom komunizma podrazumijevali savršeno besklasno društvo, a ljudi su u tome društvu u potpunosti jednaki. Gledajući s političke strane, ova je ideologija utemeljena na ukidanju privatnog vlasništva i na uspostavi zajedničkog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. Također, komunizam je podrazumijevao politički sustav totalitarne jednostranačke vlasti. Prvi komunistički režim ostvaren je pod Lenjinovim vodstvom kad je provedena radikalna agrarna reforma, industrija je prešla u državno vlasništvo, kao i trgovine i banke, te je uvedena jednostranačka vladavina. U Komunističku internacionalu, koju je osnovao Lenjin, učlanjivale su se sve nekad „lijeve“ socijaldemokratske stranke. Pod utjecajem Sovjetskog Saveza bile su mnoge države, među kojima je bila i Poljska. Tadašnji SSSR pokušavao je uspostaviti što veću kontrolu nad komunističkim partijama te je osnovao i *Informbiro,* a njegovo stvaranje te brojni drugi razlozi doveli su do sukoba s komunistima u bivšoj Jugoslaviji. Ono po čemu se komunistička partija u Jugoslaviji razlikovala od SSSR-a jest uvođenje samoupravljanja, a titoizam je zahtijevao potpunu neovisnu vanjsku politiku prema Sovjetskome savezu, politiku nesvrstanosti, ekonomsku demokraciju i tržišni socijalizam. Nakon smrti vođe Sovjetskog saveza, komunizam je u određenoj mjeri popustio, ali nije

prošlo bez brojnih intervencija u zemljama koje su bile pod SSSR-om. U zemljama poput Poljske, Mađarske, Češke komunizam se propagirao kao model koji podrazumijeva vlast komunističke partije, prevlast politike u odnosu na samo društvo te su bili nametnuti brojni obrasci mišljenja i ponašanja. U konačnici došlo je do sloma komunizma te je nakon 1989., nakon pada Berlinskog zida, napušten kao vladajuća idologija. Dakle, kao što je spomenuto, komunizam je predstavljao svojevrsan idealan svijet besklasnog društva. Barem je tako bio na početku zamišljen. S obzirom na to da te esencijalne odrednice komunizma kao ideologije nisu ostvarene, nije došlo do takve utopije o kojoj je sanjao Karl Marx, teško je uopće govoriti o postkomunizmu jer da bi bio uopće postkomunizam, prvo bi trebao biti komunizam u onome smislu u kojemu je zamišljen. Razvijajući svoju teoriju, odnosno ideologiju komunizma, Marx i njegovi sljedbenici smatrali su socijalizam kao prvu etapu između kapitalizma i komunizma. Kao prva faza komunizma, može se reći da je socijalizam, za razliku od komunizma, zapravo i postojao. Socijalna država nastoji promicati gospodarski rast te za cilj ima održavanje socijalne sigurnosti građana i ispravljanje svih socijalnih nepravdi. Nakon 1989. uglavnom možemo govoriti o napuštanju socijalnih politika te o razvoju kapitalizma kao vladajućoj ideologiji usmjerenoj na proizvodnju i potrošnju dobara. Sve se manje vodi računa o socijalnim potrebama građana, ali je zato naglasak na građaninu kao potrošaču. Stoga možemo i govoriti o postsocijalističkom razdoblju, no u ovom će se diplomskome radu korisitit sva tri izraza – tranzicija, postkomunizam i postsocijalizam za razdoblje nakon 1989. ovisno o literaturi koja je iskorištena za pisanje.

2.1. Promjene nakon režima

Komunizam je na putu do ostvarenja svoje zamisli, besklasnog društva u kojemu su svi ljudi jednaki, doveo do mnogobrojnih žrtvi i može se reći da je ipak skrenuo s puta. Ipak, postojali su (a možda i dalje postoje?) brojni zagovornici komunističkog režima koji i dalje žive u nadi da se može izgraditi pravedan sustav u kojemu su zaista svi ljudi jednaki. Naravno, postoje i razlike između provedenog režima. Komunizam nije bio isti u Poljskoj ili tadašnjoj Jugoslaviji, pa se i ljudi nakon samog pada režima odnose prema njemu drugačije. Maciej Czerwinski u svom članku *Breme (post)komunizma Hrvatski i poljski kulturni kodovi* navodi svoje viđenje postkomunizma. On ga definira „kao društveno stanje koje nameće potrebu da se prema komunizmu neprestano odnosimo i da s njim dijalogiziramo“ (2013: 49) Komunizam je bio sustav nedemokratske vlasti, a razdoblje nakon njega karakterizira ostvaranje javnog prostora ideologijama koje su do tad bile izbjegavane. Nakon pada komunizma, ljevičare se pokušalo marginalizirati. U Hrvatskoj, tadašnji predsjednik Franjo Tuđman često je izražavao negativan stav prema komunizmu, no on je zapravo bio usmjeren

na Jugoslaviju, a ne na sam komunizam, te je za njega najveća žrtva bila upravo Hrvatska, a ne pojedinci. Poljska je imala drugačiju situaciju od Hrvatske – u Hrvatskoj je nakon pada komunizma izbio Domovinski rat. Nakon 1989. godine u Poljskoj više nije bila ograničena sloboda govora, a postkomunistička je partija (*Socijaldemokracija Republike Poljske*) prihvatila stajalište da je komunizam nešto negativno. U tadašnje je vrijeme također izrazito bila popularna *Solidarnost*. Bio je to antirežimski sindikat koji je okupljao prije svega radnike, ali i inteligenciju. Czerwiński (2013:52) navodi kako su se u Poljskoj tijekom tranzicije pojavile dvije vodeće političke orijentacije. Jedna je krajnje desničarska i antikomunistička (što bi predstavljala stranka koja je danas na vlasti – *Pravo i pravda*) te umjerena desnica, odnosno konzervativno-liberalna stranka (*Građanska platforma*). U Hrvatskoj je ipak veća razlika između desnice – konzervativna *Hrvatska demokratska zajednica* te stranke lijevog centra *Socijaldemokratske partije* koja je zapravo naslijedila bivši Savez komunista Hrvatske.

2.1.1 Ekonomske i političke promjene

Ako govorimo o prijelazu, tj. tranziciji s komunizma na postkomunističko razdoblje, lako je odrediti o kakvoj je tranziciji riječ kad govorimo o ekonomiji i politici. Ekonomski gledano, riječ je o prijelazu iz planske, centralizirane državne ekonomije u tržišnu, pluralističko-vlasničku ekonomiju, a politički riječ je o prijelazu iz jednostranačkog, nedemokratskog u višestranački, demokratski sustav (Zrinščak, 2006: 183). Ciljevi su bili postavljeni jasno, no teško je bilo predvidjeti kako do njih doći.

Ekonomske i političke promjene zapravo predstavljaju okvir socijalnih promjena pa je potrebno prije svega reći nešto o njima. U vrijeme tranzicije iz socijalističkog režima u postsocijalističko razdoblje ponajviše se promjena osjetila u ekonomskom restrukturiranju. Prema podacima iz knjige *Socijalna država u 21. stoljeću* (Zrinščak, 2006: 192) najveće posljedice ekonomskog preslagivanja su smanjivanje industrijskog sektora (i/ili njegova modernizacija), rast sektora usluga, povećanje udjela privatnog sektora u BDP te ekonomska recesija. Primjerice, ekonomski pad u Poljskoj iznosio je 6%, dok je u Hrvatskoj iznosio visokih 36%. Upravo ovakve razlike među zemljama postavile su pitanje mogućnosti primjene iste razvojne politike. To naravno nije bilo moguće pa su se tako pojavile i različite podjele zemalja, ali i različite agencije koje su pratile promjene tranzicije i njezine aspekte. Postoje različite grupacije tranzicijskih zemalja, a primjerice jedna od njih je *srednja Europa, bivša Jugoslavija, jugoistočna Europa, baltičke države, zapadni ZND, Kavkaz te srednja Azija* (Zrinščak, 2006: 194). U nekim su zemljama već i sami izbori nakon pada socijalizma ukazali na problem socijalnih nesigurnosti. Primjerice u Poljskoj se na političkim izborima 1993. godine na vlasti ponovno našla socijaldemokratska stranka. Problem socijalnih

nesigurnosti odrazio se na cijelo stanovništvo, koje je novi sustav ocjenio znatno lošijim nego prethodni. Broj takvih osoba porastao je u Poljskoj s 23% na 39% . Svi ti socijalni problemi pokušali su se detaljno dokumentirati i objasniti, a pokušalo se i odgovoriti na pitanje je li do krize došlo jer reforme nisu bile brze i učinkovite.

2.1.2. Socijalne promjene

Prema knjigi *Socijalna država u 21. stoljeću – privid ili stvarnost?* (Zrinščak, 2006:198) analiza socijalnih posljedica spominje dvije skupine postkomunističkih zemalja, srednju i jugoistočnu Europu te zemlje ZND-a. Autor donosi pregled određenih činjenica, odnosno promjena koje su se dogodile tijekom socijalne tranzicije u zemljama kojima je vladao komunistički režim:

- osam od dvadeset ključnih indikatora zabilježili su progres: mortalitet, adolescentska trudnoća, pobačaj, obuhvaćenost školovanjem, mortalitet rodilja, mortalitet mladih te očekivano trajanje života za muškarce i žene. Naravno, ostali su indikatori zabilježili regres.
- rađa se sve manje djece, sve je manje sklopljenih brakova, ali zato raste broj djece rođenih izvan braka
- veliki je porast zaraznih bolesti, posebice HIV/AIDS-a i tuberkuloze
- trećina onih iz dobne skupine 15-18 godina u 1999. godini nije obuhvaćena redovnim školovanjem. Pristup obrazovanju jest pogoršan, a posebice u seoskim predjelima. Razlog tomu je što su roditelji djeci morali sufinancirati troškove školovanja, a nisu svi imali takve mogućnosti, posebno ne oni ih ruralnih predjela. (Zrinščak, 2006:199)

Vjerojatno najveći problem tranzicije, tj. postkomunističkih zemalja postala je nezaposlenost. To je jedna od najočitijih promjena koja se dogodila, a ovaj problem ponajviše tematizira kasnije analiziran roman Ivane Sajko pod nazivom *Ljubavni roman*. Autorica se upravo bavi problemom nezaposlenosti te nam u romanu sveznajuća pripovjedačica opisuje situaciju, prepunu svađa i tenzija između supružnika**.** Nekad stabilna zaposlenost postala je nesigurna, nezaštićena zaposlenost. Mnogi su ostali bez posla, a stopa nezaposlenosti nastavila je rasti (Zrinščak, 2006: 203). U nekim se zemljama rast nezaposlenosti smanjio, dok je u nekima i dalje stopa nezaposlenosti veoma visoka. Godine 2005. zemlje su se mogle svrstati u tri skupine, zemlje s postojanom visokom nezaposlenošću, zemlje s niskom te sve one koje se nalaze između tih skupina. U vrijeme socijalizma Jugoslavija je bila jedinom zemljom koja je imala osiguranje od nezaposlenosti još od 1952. godine, a nakon pada socijalizma sva su ta prava redefiniraju i smanjuju. Sektor u kojem je uočena najveća kvota nezaposlenosti jest

industrijski, dok su uslužni sektor i tercijarni u porastu. Karakteristike svih zemalja danas su fleksibilizacija i liberalizacija rada (isto)

2.3 Žene u postsocijalizmu

Žene danas nisu isključene iz osnovnih građanskih prava. Međutim, nakon obnavljanja kapitalizma one se promatraju kao jedna posebna skupina u odnosu na muškarce. One su drugačija skupina, a to se ponajviše vidi u profesionalnoj segregaciji i otežanom pristupu tržištu radne snage i uopće opstanka na njemu. Socijalizam je možda u nekoj mjeri oslabio patrijarhat, no kapitalizam koji je nakon njega uslijedio znatno ga je potvrdio te produbio (Burcar, 2013: 293). Socijalizam je ostvario određene uspjehe u društveno-ekonomskoj emancipaciji žena, a u kapitalizmu su one nažalost ponovno potplaćena i segmentirana radna snaga. Mnogi govore o repatrijarhalizaciji tijekom kapitalizma, no postavlja se pitanje je li patrijarhat ikad prestao postojati. Prema Ljiljani Burcar (2013: 293) to se „očituje u oživljavanju i jačanju starih dihotomija između javnog i privatnog te oživljavanju konzervativnih idologija o obitelji i spolu koje žene isključuju iz javnoga ekonomsko-političkog prostora i ponovno ih potiskuju u neprirodno izoliranu privatnu sferu doma i skrbi o djeci, starijima i kućanstvu.“ Kao jednu od posljedica takvog društvenog uređenja Burcar navodi narušen sloj ekonomski emancipiranih građanki, koje nažalost više nemaju financijsku samostalnost, ovisne su o svojem partneru ili nekim drugim članovima obitelji.

Kako je već spomenuto povratkom kapitalizma, obnovio se patrijarhat. Te su dvije promjene uzrokovale razgradnju dotadašnjeg socijalističkog sustava i došao je red na reorganizaciju i privatizaciju javne mreže i odgojno-obrazovnih ustanova. Žene više nisu imale sigurnost zapošljavanja na puno radno vrijeme. Također, ostale su bez punog iznosa rodiljne naknade te naknade za roditeljski dopust, a nije zajamčeno ni da će svako dijete dobiti pravo na jaslice ili vrtić, što znači da ne postoji sustavna državna potpora ženama koje imaju sreću da rade. Samim time što je gospodarstvo prešlo na tržišni plan, država više nije jamčila sigurnost zapošljavanja te čak ni jednaku plaću za isti posao. Privatizacijom državnog vlasništva to više nije problem države, imaju li žene prava ili ne, ona eventualno može podupirati žene promatrajući sa strane njihove probleme. Burcar (2013: 301) navodi kako su tijekom tranzicije i preslagivanja sustava žene su najviše ispaštale jer su upravo one bile masovno otpuštane, a kasnije im je bio problem pronaći posao jer su bile tretirane kao rubna radna snaga. Žene su bile ponovno u ulozi majki i kućanica, iako su mnoge od njih izjavile da im je posao dao osjećaj sigurnosti i poštovanja, a tog posla više nije bilo. Da žene ne mogu raditi puno radno vrijeme, potvrđuju i podaci iz 2008. godine prema kojima je „u Poljskoj 2008. godine od samo 53,1% svih zaposlenih žena 12,1% radilo pola radnog vremena, a u Hrvatskoj

je od 52% svih zaposlenih žena 12% radilo pola radnog vremena“ (Burcar, 2013: 302). Žene su suočene s problemom ovisnosti o svojem partneru, odnosno muškarcu jer same ne mogu uzdržavati djecu zbog smanjenih plaća, slabo plaćenih porodiljnih dopusta, a samim time što im se uglavnom nudi posao na pola radnog vremena, ograničene su u izboru posla, spriječene su baviti se vlastitom profesijom te uopće zarađivati onoliko koliko zaslužuju. Žene su pod utjecajem kapitalizma, odnosno repatrijarhalizacije opet postale ovisne o muškarcima.

U vrijeme postsocijalizma pojavio se i pojam „tehnomuskularni kapitalizam“ prema kojemu žene obavljaju „obezvrijeđene servisne usluge“ (Burcar, 2013: 304) poput njege i brige o osnovnim životnim potrebama drugih, a muškarci obavljaju poslove vezane uz upravljanje, tehnologiju, dizajn, financije i ostale poslove koji su *izrazito* „falocentrični“. Žene najčešće takve poslove rade, kao što je spomenuto, na pola radnog vremena ili kod kuće što je definitivno gora opcija. Rad kod kuće često je rad „u fušu“, što će reći da žena nema sigurna, stalna primanja, nema osiguranu mirovinu, zdravstveno i sve ostale pogodnosti koje bi joj omogućio rad u nekoj tvrtci na puno radno vrijeme. Radeći kod kuće one također moraju biti na raspolaganju 24 sata dnevno, ovisno o potrebama klijenata, odnosno poslodavaca.

U tzv. neoliberalnom kapitalizmu razvila su se dva modela zapošljavanja:

1. breadwinnerski model
2. uzorak heteroseksualnog para

Prvi model odnosi se na model prema kojemu je muškarac zaposlen na puno radno vrijeme, a žena je zato fleksibilnija te je zaposlena na tek pola radnog vremena. Drugi model jest uzorak heteroseksualnog para prema kojemu i muškarac i žena grade vlastitu karijeru. (Burcar, 2013: 305). Dok muškarci preuzimaju radna mjesta za menadžerske funkcije, financije i tehnološke poslove, žene su uglavnom na vodećim pozicijama u obrazovanju i zdravstvu, a takve mogućnosti, kao i puno radno vrijeme imaju, naravno, samo imućnije žene.

S obzirom na to da su zauzete poslom i svime što on nosi, imućnije žene nemaju toliko vremena za brigu o vlastitoj djeci i kućanstvu. Stoga unajmljuju žene koje će to raditi za njih. To su uglavnom doseljenice iz siromašnijih dijelova zemlje ili susjedstva, niže obrazovane žene ili radnice koje ne mogu pronaći posao u svojoj struci te se odlučuju na takvu vrstu prihoda. Nažalost, danas se od žena, da bi potpuno uspjele u svijetu, očekuju da nemaju djece jer će se na taj način moći u potpunosti posvetiti poslu. Često se može čuti kako žene na razgovoru za posao dobivaju pitanja vezana uz trudnoću te planiraju li se udati uskoro, dok muškarce to nitko ne pita. Žene koje nemaju namjeru postati majkama u bližoj budućnosti (ili uopće) imaju veće šanse za uspjeti te su bolje plaćene od žena-majki. Prema stereotipnom mišljenju žena postoji kako bi rađala i brinula se za djecu, to je njezin „prirodni“ posao, a ne

muškarčev. Da je to ženin posao pokazuju i podaci da neusporedivo više žena odlazi na porodiljni dopust. No ne samo zato što je to njihov „prirodan poziv“, već i zato što se to više „isplati.“ Muškarci više zarađuju pa nema smisla da oni sjede doma s djecom. Ako je žena na porodiljnom to samo označava manji gubitak za kućni budžet, a samim time što je žena „predodređena“ za brigu i skrb o djeci potiče se i njihov, već spomenuti, rad na pola radnog vremena, a muškarci kao da nisu potrebni u odgoju.

3. Vladavina patrijarhata

Patrijarhat koji vlada otkako je svijeta i vijeka oblik je društvenog uređenja kojeg obilježava dominacija muškaraca, odnosno popularno rečeno – dominacija *falusa*. U našem falocentričnom društvu muškarci su gotovo u svim područjima uspostavili svoju dominaciju. Imaju kontrolu nad društvenim, političkim i kulturnim institucijama. Carol Pateman u svojoj knjizi *Spolni ugovor* tvrdi da je patrijarhat oblik političke moći (2000: 33). Feministički pokret koji je bio aktualan tijekom 60-ih godina 20. stoljeća ponovno je oživio problem patrijarhata. Samim tim pokretom postavljena su mnoga druga pitanja kao što su je li patrijarhat opća značajka ljudskog društva, može li se on promijeniti te jesu li matrijarhat (vladavina žena) i spolna ravnopravnost ikad postojali, te u kakvom su odnosu patrijarhat, spolna dominacija i kapitalizam. Klasičnu definiciju patrijarhata dala je Kate Millet (2000:123, prema Galić, 2005: 307) „Naše je društvo patrijarhat. Ta činjenica je vidljiva odmah ako se prisjetimo da su vojska, industrija, tehnologija, univerziteti, znanost, politika, financije – ukratko svaki prolaz moći unutar društva uključujući snagu prisile policije, potpuno u muškim rukama.“. Hartmann (1997:101, prema Galić 2005: 307) također navodi kako je najefikasniji način kojim muškarci kontroliraju žene jest monogamni heteroseksualni brak, te kontroliraju uopće ženski radni proces i ograničavaju njihovu seksualnost. Tijekom povijesti žene se pokušavalo isključiti iz javne sfere, a činjenicu da žene nemaju jednak pristup političkoj reprezentaciji potvrđuje i činjenica da je čak manje od 20 žena na vlasti u državama u cijelom svijetu.

Sam patrijarhat ima nekoliko shvaćanja. Neki ga vide u doslovnom značenju kao vladavinu pravog oca, neki kao obiteljske odnose, a neki ga vide kao opću značajku današnjeg ljudskog društva. Patrijarhalna obitelj, u kojoj je glavni otac, smatra se svojevrsnim sinonimom za podrijetlo samog društvenog života, a podrijetlo patrijarhata i društva zapravo su jedan te isti proces (Pateman, 2000: 36). Pateman razlikuje tri oblika patrijarhata. Prvi je nazvala tradicionalnim patrijarhatom u kojem se odnosi temelje na moći očinske vlasti, a otac je najveći autoritet. Klasičnim patrijarhatom Pateman naziva tezu Robert Filmera koji je tvrdio da su očinska i politička moć istovjetne, te je tvrdio da su kraljevi očevi, a očevi kraljevi (Pateman, 2000: 37). Treći oblik patrijarhata nazvan je moderni i on je „bratski, ugovorni i strukturira kapitalističko građansko društvo“ (Pateman, 2000: 38).

3.1. Moderni patrijarhat

Za razumijevanje modernog patrijarhata treba se najprije spomenuti društveni ugovor te spolni ugovor. Vlast države i građansko pravo objašnjavaju se tumačenjem društva kao posljedice nekog ugovora. Danas se zapravo više govori o društvenom ugovoru nego li o spolnome, o kojemu se uvijek nekako šuti.

Prvobitni ugovor o kojem se često govori jest spolno-društveni pakt, no spolni je ugovor uvijek potisnut iz te priče. Carol Pateman (2000: 17) spominje jedno od tumačenja prvobitnog ugovora prema kojem „pojedinci u prirodnom stanju razmjenjuju nesigurnosti prirodne slobode za ravnopravnu građansku slobodu koju štiti država“. U građanskom društvu to bi podrazumijevalo da svi odrasli ljudi imaju isti društveni položaj (što je uopće i glavna definicija klasične teorije društvenog ugovora), a svoju slobodu ostvaruju repliciranjem prvobitnog ugovora kad sklope brak ili se zaposle. Patman također navodi kako to stvaranje prvobitnog pakta zapravo uspostavlja dominaciju nad ženama te daje pravo muškarcima da uživaju jednak spolni pristup ženama. Taj ugovor zapravo govori i o slobodi i o dominaciji, njime se rodila sloboda muškarca i podčinjenost žena, odnosno uspostavio se patrijarhat. Prvobitni je pakt, kako spominje Pateman, i društveni i spolni, a spolni je na dva načina: u patrijarhalnom smislu – muškarci uspostavljaju političko pravo nad ženama, te u spolnom smislu – uspostavlja se pristup muškarca tijelima žena. Takvim se ugovorom uspostavio moderni patrijarhat. Spomenuti spolni ugovor danas je premješten u sferu bračnog ugovora, no to ne znači da je muškarčevo spolno pravo nužno vezano samo uz bračne odnose (Pateman, 2000: 18). Političko pravo nastaje iz supružničkog prava, a moć muškarca kao oca, odnosno očinsko pravo, nastupa tek onda kad je on ostvario svoje pravo muškarca (supruga) nad ženom (suprugom) – odnosno, onda kad mu je žena rodila dijete. Prema modernom patrijarhatu, žena se „ne bori“ s očevima, što bi sam naziv patrijarhata sugerirao, već s muškarcima kao muškarcima koji nastupaju kao bratstvo. Građansko društvo u kojem danas živimo je patrijarhalno, a žene su u njemu podložne muškarcima i u privatnoj i u javnoj sferi. Muškarci koji su povezani sponom „mi muškarci“ svojim patrijarhalnim pravom podređuju sebi žene i njihova tijela (Pateman, 2000: 117). Fridrich Engels, jedan od spomenutih tvoraca komunizma kao idealnog režima, svojedobno je izjavio da je prva klasna potlačenost zapravo potlačenost žena od strane muškaraca, te je smatrao da je u muško-ženskom odnosu muškarac buržuj, a žena proleterijat (Pateman, 2000: 135). Engels je također smatrao kako je prvobitni ugovor tek društeni ugovor, a da su bračni odnosi u obitelji slični onima na tržištu. On zapravo želi reći da muškarci ne teže prema tome da budu nadmoćniji od žena, već je njihov interes u tom odnosu jednak interesu bilokojeg kapitalista koji ima svog radnika. Ono što

također ističe jest da spolne razlike u kapitalizmu nema. Samim time što su žene zaposlene i primaju plaću jednake su muškarcima, tj. svojim supruzima. Naravno, činjenica da žene primaju „bilokakvu plaću“ nije ženama dovoljna. Danas mnogo žena može steći visoko obrazovanje, imaju sve mogućnosti kako bi stekle potrebne vještine za pronalazak dobrog posla te se mogu same uzdržavati. Ipak, ako promatramo svijet oko sebe, možemo zaključiti da je mali broj žena na visokim pozicijama, na kojima su dobro plaćene. U današnjem kapitalističkom društvu vlada spolna podjela rada prema kojoj su muškarci na bolje plaćenim pozicijama od žena. Većina žena, ako i pronađe dobar posao, svejedno je manje plaćena nego muškarac na istoj poziciji, a naravno, nalazi se i pod rukovodstvom muškarca (u većini slučajeva). Kao rješenje svog financijskog problema, mnoge žene danas vide ugovor pod nazivom brak. To je povoljan „ugovor“ za ženu jer može računati i na financije svog odabranika koji će joj pomoći uzdržavati je. Također, današnje društvo vođeno tradicijom stvara velik pritisak na žene da postanu supruge. Neudane žene, nažalost, kvare planove muškarcima jer samim time oni ne mogu postati muževi, a spolni ugovor nije ostvaren.

3.2. Javno i privatno, kultura i priroda

Spomenute su dvije sfere u kojima su žene podređene muškarcima – privatna i javna. U teoriji liberalizma privatno i javno nisu odvojeni i suprostavljeni, a feministice upravo tome teže. Iako feminizam i liberalizam imaju dosta zajedničkih elemenata, od kojih je najvažnija koncepcija slobodnih i jednakih pojedinaca, oko jednog se ne mogu složiti: oko granice koja odvaja privatnu sferu od javne. Liberalizam razlikuje privatno i javno kao dvije vrste društvene aktivnosti te je time javna sfera odvojena, odnosno neovisna o odnosima koji se odvijaju u privatnoj sferi. Feministice pak tvrde da liberalizam tvore patrijarhalni i klasni odnosi te da „dihotomija između privatnog i javnog prikriva podložnost žena muškarcima unutar naizgled univerzalnog, egalitarnog i individualističkog pokreta.“ (Pateman, 1998: 113). U teoriji, liberalizam i patrijarhalizam su suprotstavljeni. Prvi predstavlja individualnu, egalitarnu doktrinu, a drugi predstavlja hijerarhijske odnose u kojima je žena podređena muškarcu, no doktrine su pronašle „zajednički jezik“ tako da se odgovorilo na pitanje koga svrstavamo u slobodne i jednake pojedince, a sukob patrijarhata i liberalizma tad nije uključivao žene ili brak.

Još je John Locke ponudio teorijsku osnovu za odvajanje privatnog od javnog. On je, primjerice, tvrdio da se politička vlast ne smije pomiješati s očevom vlašću nad djecom u privatnoj sferi jer je to zapravo jedan prirodan odnos koji će završiti kad muško dijete postane

punoljetno i njemu jednako. Pojedine Lockeove teze slažu se s Filmerovim[2] patrijarhalnim stavom koji tvrdi da su žene podložne muškarcima zbog njihove prirodne razlike. Obojica na neki način zaključuju da je žena zbog svoje prirode podređena mužu, a njegova volja prevladava u bračnom odnosu jer je on prirodno „sposobniji i jači“ (Pateman, 1998: 115). Iz toga slijedi, zaključuje Pateman, da netko tko je po svojoj prirodi podređen ne može biti slobodan i jednak te su zbog toga žene isključene iz statusa individualaca pa i iz sudjelovanja u javnom životu. Prema Lockeovu mišljenju može se zaključiti da javna sfera obuhvaća sav društveni život, osim kućnog života. Za feministice, kućni je život privatan kao i u Lockeovoj teoriji, no one se ne slažu s teorijom da je privatno i javno odvojeno zbog prirodnih razlika spolova. Smatraju da je ključ shvaćanja liberalnog društvenog poretka kao života u kojemu su privatna (kućna) i javna (građanska) sfera povezane i isprepletene (isto). Lockeovo teoretiziranje o javnoj i privatnoj sferi bilo je aktualno kad su muškarci bili glavni u obitelji, no žena je i dalje imala aktivnu ulogu u području proizvodnje. No, razvitkom kapitalizma, razvila se i spolna te klasna podjela rada i žene su, kako je već spomenuto u prvom poglavlju, zauzele mjesta u nižim, marginalnim područjima rada te im je preostalo ništa drugo nego zauzeti svoje „prirodno mjesto“ – obiteljski dom (Pateman, 1998: 117). Ovo mišljenje zastupaju i muški likovi u analiziranim romanima. Romani predstavljaju muško mišljenje prema kojemu žene moraju biti kod kuće, čistiti i pospremati te brinuti djecu. Takav problem prikazan je najbolje u romanu Manuele Gretkowske, *Kobieta i mężczyźni* u liku Joanne i njezinog supruga Marka. On želi da njegova supruga bude nezaposlena, da se brine za djecu i posprema, a on je taj koji je glava kuće i zarađuje. Ovaj problem ne izostaje ni u romanu Vedrane Rudan kad muškarac koji je po zanimanju sudac odbija sudjelovati u kućanstvu i brinuti se za djecu jer se očekuje da je žena ta koja će se time baviti**.** Dualnost između muškaraca i žena danas se prikazuje nizom različitih suprotnosti. Žensko je „priroda, osobno, osjećajno, ljubav, privatno, intuicija, moralnost, pripisivanje, partikularno, podložnost“, dok je muško „kultura, političko, razum, pravda, javno, filozofija, moć, postignuće, univerzalno, sloboda.“ (Pateman, 1998: 118) U patrijarhatu ustaljeno je mišljenje da je ženina prirodna funkcija rađanje djece te da je njezino mjesto u kući. B.S. Ortner[3] daje antropološko objašnjenje zašto je priroda podređena kulturi, odnosno zašto su žene u patrijarhatu podređene muškarcima. Žene su simbol onoga što svaka kultura vidi kao niži oblik postojanja. Žene i

[2] Sir Robert Filmer bio je politolog i filozof koji je raskinuo s tradicionalnom patrijarhalnom tezom te je tvrdio da su očinska i politička moć analogne i istovjetne. Njegova se teza može svrstati pod klasični patrijarhalizam, a o njime je opravdao tezu da su kraljevi očevi, a očevi kraljevi. Smatrao je da su svi ljudi prirodno slobodni (Pateman, 2000: 38)

[3] B.S. Ortner američka je kulturalna antropologinja. Svojim je istraživanjima pokazala kako je ponašanje uvjetovano ne samo biološkim čimbenicima (spolom), nego i kulturološki.

kućni život simboliziraju prirodu, a kultura se identificira kao „kreacija i svijet muškaraca“ (Pateman, 1998: 119) zato što su žene „zbog svoje biologije i tijela bliže prirodi nego muškarci i zato što ih podizanje djece i kućanski poslovi, bavljenje nesocijaliziranom djecom i sirovim materijalima, bliže povezuju s prirodom“ (isto). Ta je razlika, između kulture i prirode, kulturna tvorevina, ona nije nešto što postoji samo po sebi u prirodi.

4. Problem spola i roda

4.1. Između prirode i kulture

Luce Irigaray tvrdi kako živimo u „isključivo muškim genealoškim sustavima“. Društvo je podijeljeno na dva pola, od kojeg jedan čine žene, a drugi muškarci te je ono nastalo iz dviju genealogija – majka-kći te otac-sin. Autorica knjige *Ja ti mi* smatra kako se patrijarhalna vlast organizira podčinjavanjem jedne genealogije drugoj, odnosno odnos majka-kći određen je odnosima među muškarcima (Irigaray, 1999: 14). U svojoj knjizi *Ja ti mi* Luce Irigaray (1999: 13) također tvrdi da je pitanje spola jedno od najvažnijih pitanja današnjice. Smatra kako je spolna razlika potrebna za održavanje ljudske vrste jer je ona uvjet za reprodukciju, ali i obnavljanje života. Spolne razlike također su povezane s kulturom te njezinim jezicima, iako mnogi spol zapravo smatraju odvojenim od civilizacije jer, kako tvrdi Irigaray, nemoguće je da spolne razlike izmaknu pojedinim društvenim normama. Također ističe kako u današnjem vremenu naše društvo ima jako malo, gotovo nikakvih seksualnih pravila ili obreda te je naša civilizacija napredovala na način da je zaboravila i spolni poredak i spolnu kulturu. Nadovezujući se na svoju teoriju o partijarhatu, da je jedna genealogija podčinjena drugoj, Irigraray također smatra da spolnu kulturu karakteriziraju različite uspostavljene vrijednosti koje se smatraju univerzalnima, a te vrijednosti ne pokazuju ništa drugo negoli vlast muškaraca nad ženama (isto). Biološki žene se razlikuju od muškaraca također svojom mogućnošću rađanja, mogućnošću da drugo ljudsko biće nose u sebi, bez da jedno od njih umre. Nažalost, današnja kultura preferira odnos majka-sin, dok se zaboravlja da su plod muškarca, koji je na čelu hijerarhije, i djevojčice. Djevojčice, kako ironično piše Irigaray, „ne nastaju partenogenezom od svojih majki, čak i kad im je dijete, nastalo spajanjem kromosoma, slično. Iz toga proizlazi da naše društvo podređuje žene muškarcima na dva načina: 1) žene, koje rađaju, isključene su iz poretka sebi jednakih, a taj poredak uspostavljaju muškarci, 2) žensko dijete, koje je plod i muških i ženskih kromosoma, nije jednako tretiran kao sin (Irigaray; 1999: 36). Dodaje kako je veoma zanimljivo što žene, koje su dale život muškarcima nisu sposobne upravljati društvom, pa čak niti biti građani s punim pravima. Kao jednu od ženinih ljepota Luce Irigaray navodi upravo rađanje djece. Ali u toj ljepoti postoji nažalost i ono ružno. Mnogi će se danas složiti da ne postoji ništa ljepše i čudesnije od stvaranja i rađanja živog bića, čak ni odgoj tog istog živog bića nije toliko izvanredan, kao sam osjećaj stvaranja tog živog bića. Nažalost, današnji je poredak, odnosno društvo uspjelo i to pretvoriti u nešto „ružno“. Žene su sve više pod pritiskom rađanja, to je postala obveza, a posebno rađanje muške djece. Nekad su stvarale, a danas su smatrane

sluškinjama[4] „u službi rađanja muškog društvenog poretka“ (Irigaray, 1999: 80) te im na kraju ostaju samo bol i umor. Primjer rađanja kao obveze pronalazimo u romanu Monike Rakuse. Lik Anne o kojem nam pripovijeda sveznajuća pripovjedačica osjeća se pod pritiskom društva i muževe obitelji te silno želi roditi (sina) kako bi se ostvarila kao žena, no na kraju pobaci. Ako shvatimo rađanje kao obvezu, ili još gore – kao posao, onda su žene definitivno izvukle deblji kraj. Naime žene za svoj „posao“ nisu plaćene, pripao im je neplaćeni posao rađanja te svi kućanski poslovi koje joj nalaže patrijarhat, dok su muškarcu, naravno, pripali plaćeni poslovi. Muškarci su smatrani stvaraocima te upravljaju kulturom iako su žene zapravo te koje poučavaju kulturu (jer su ipak one rodile te muškarce i odgajaju ih), a to zapravo i jest njihov posao – majčinski posao. Koncepcija povezanosti žene i prirode, koja je vezana uz privatnu, kućansku sferu povezana je s koncepcijama koje su nastale u okviru feminističke antropologije. Ono što mnoge feministice danas smatraju univeralnim i rasprostranjenim jest da žene imaju manju vrijednost. Ono čime se to može objasniti jest dihotomija priroda / kultura. Autorica Majbroda (2012: 371) odmah upozorava kako je ta razlika između prirode i kulture tek konceptualna i da je teško arbitrarno i jednoznačno odrediti što danas pripada prirodi, a što je preuzela kultura. Dorota Pankowska kaže da je sukladno ženskoj prirodi i njezinoj ženskosti, žena povezana sa sferom kućanskog života, stavlja naglasak na međuljudske odnose te je se veže uz obitelj i majčinstvo. Kao glavne ženske osobine navodi: „ - emocionalnost, intuicija, interes za ljude i empatija, brižnost, spremnost na žrtvu, ljubaznost. Istovremeno, ženskost je često povezana s nezrelosti, vežu se uz nju karakteristike pridavane djeci: iracionalnost, nelogičnost, nemogućnost objektivnosti, plahost, ograničena praktičnost te slabost i bespomoćnost“ (Pankowska, 2005: 21, prema Majborda, 2012: 382). Majborda ove ženske karakteristike tumači na primjeru ženskog pisanja, ženskih tekstova te navodi stavove Sherry Ortner. Prema njoj žena posjeduje drugačiju psihu od muškarca, što ne mora nužno slijediti iz njezine biološke različitosti. Ta različitost može biti i rezultat društvenog utjecaja. Ono što ona navodi kao glavnu karakteristiku žena jest konkretnost u suprotnosti s muškom apstrakcijom. Ortner se u svom istraživanju poziva i na Nancy Chodorow koja tvrdi da se muškarci odnose prema svijetu rezervirano, individualistički i objektivno, dok žene svoje iskustvo prenose interpersonalno, subjektivno i neposredno. Sama Ortner piše kako se žene odnose prema svijetu na način koji je više prirodan, imanentan samim stvarima koje doživljavaju. Muškarci su više koncentrirani

[4] Problem sluškinja prikazala je i autorica knjige *Sluškinjina priča*, a prema knjizi snimljena i TV-serija. Margaret Atwood objavila je 1986. godine distopijski roman o totalitarnom društvu u kojem obespravljene žene postaju strojevi za rađanje.

na kategorije i forme, dok su žene koncentrirane na osobe i stvari same po sebi. (Ortner, 1982: 130, prema Majbroda: 2012: 379). Ono što se također navodi jest da su žene izrazito usmjerene na sitnice, pogotovo na sitnice prilikom pisanja – opisuju sitnice vezane uz svoju svakodnevicu jer je to za njih važno. Sve ove navedene karakteristike žene, kao i njezina mogućnost rađanja upravo određuju njezin položaj u spomenutoj privatnoj i javnoj sferi u drugom poglavlju ovog diplomskog rada. Činjenica da žene rađaju, odgajaju djecu stereotipno također označava da one ne mogu biti lovcima ili vojnicima. Neki bi rekli da su to važniji poslovi koje muškarci obavljaju, da je uspostavljena određena hijerarhija prema kojoj su muškarci opet na vrhu, a prema M. Z. Rosaldo (1974, prema Majbroda, 2012: 383) ta hijerahija stvarno i postoji, ali ona je uspostavljena kulturološki. Karakteristike poslova koje obavljaju muškarci i žene određene su društveno-kulturološki, a prema ovoj istraživačici svijet žena doživljava se partikularno jer njime vladaju neformalni i osobni odnosi, dok je svijet muškaraca određen formalnim normama odnosa u njemu te karakteristikama uloga koje su javno priznate. (Majbroda, 2012: 383) Sociološka istraživanja također su pokazala kako žene vide vlastitu spolnost – prema njima glavne su karakteristike žena „razumijevanje, briga, zaštita, odgovornost, računanje na drugih te osjetljivost“. Važno je pritom spomenuti da su ženi itekako potrebne druge osobe kako bi ostvarile ove karakteristike. Samo u kontaktu s drugom osobom žena pokazuje ove osjećaje. Žene se danas, kako je već spomenuto, najviše uspoređuje s prirodom (a muškarce s kulturom) zbog njihovih bioloških funkcija, pričem se uvijek prvo misli na mogućnost reprodukcije, odnosno rađanje. Autorica Majbroda navodi kako sve to navodi žene da uopće i pišu o tome, te navodi najčešće teme o kojima same žene pišu: ljubav, majčinstvo, obitelj, interpersonalni obiteljski odnosi, tijelo žene i njegove fiziološke funkcije, kontakt s prirodom, ali i odnosi među ženama. Najvažnija u svim tim temama jest svakako ženska empatija, koja pomaže ženi povezati se i suosjećati sa svijetom (Majbroda, 2012: 384). Autorice koje su napisale romane kojima se bavi ovaj diplomski rad bave se problematikom koju navodi Majbroda. Sajko, Rudan, Gretkowska i Rakusa pišu o ljubavi, majčinstvu, odnosima s muškarcima, ženskoj seksualnosti, ali i o nasilju i abortusu te njihovoj ekonomskoj situaciji, a o tome će biti riječ u sljedećem poglavlju.

4.2. Rodni identitet i njegova moć

Rodni razvoj identiteta započinje još u našem djetinjstvu i „zbroj je totalnih roditeljskih, staleških i kulturnih značenja izraženih u temperamentu, karakteru, interesima, statusu, gestama i izražavanju“ (Galić, 2002: 229). Dakle, prema svim istraživanjima, za razliku od spola s kojim se rađamo, rod je nešto što kroz život prisvajamo. Dijete se u svakom trenutku mora ponašati onako kako rod to „zahtijeva“ te misliti na onaj način kako priliči

njegovom rodu. Različiti su procesi socijalizacije i učenja rodnog identiteta, a neki od njih su imitacija i identificiranje djece s roditeljima. Rodni identitet očituje se tako što kultura potiče muškarce da razviju agresivno ponašanje, a kod žena potiče razvoj karakteristika poput pasivnosti i čednosti, pričem se kasnije, kulturološki, te karakteristike gledaju kao one koje su generalno vezane uz muškarce (agresivnost) i žene (pasivnost).

Sociološki gledano, pojam roda uvela je Ann Oakley (Hrvatska enciklopedija: rod). Pojam je uvela kako bi postavila razliku između spola, koji označava podjelu na muškarce i žene s obzirom na njihove fizičke karakteristike, te roda koji označava društvenu podjelu na ženskost i muškost. Rod je uvelike konstruiran na temelju biološkog spola, no ne mora nužno uvijek biti tako. Kako je spomenuto, rodni se identitet razvija još u djetinjstvu i upravo zato biološke razlike pridonose njegovom razvoju jer se odmalena pojedinci doživljavaju kao muškarac i žena te se sukladno tome i uče ponašati. Rod se zapravo odnosi na sve one kvalitete, obilježja i ponašanje koje se očekuje od žena i muškaraca. On ne proizlazi iz bioloških razlika, već je kulturalno izveden. Mnogo je čimbenika koji utječu na rodni identitet, a neki od važnijih su: obrazovanje, ekonomski status, dob, rasa, narodnost. Upravo zato što je kulturalno izveden, on se razlikuje i prostorno i vremenski. (Hrvatska enciklopedija: rod). Da bi se razlikovalo jedno od drugog, pojam spol najčešće se koristi kad govorimo o fiziološkim, tj. biološkim razlikama između muškaraca i žena, a rod kad govorimo o društvu i očekivanom ponašanju. Pojedini istraživači navode kako su rodne uloge način na koji pojedinac prihvaća i ostvaruje svoju spolnu ulogu. Primjerice, Judith Butler govori kako je rod varijabla koja je promjenjiva – on se mijenja ovisno o prilikama i vremenu, te se ne mora nužno poklapati s biologijom pojedinca. Iz toga slijedi da rod može biti tradicionalan – ostvaruje se u skladu s odgovarajućim konceptima muško i žensko, odnosno netradicionalan – izmjena rodnih normi, tj. rodni identitet ne mora biti jednak spolnom identitetu. Postoje različita shvaćanja roda. Jedno je da je on društveni, biološki proizvod. Dakle, on označava društvenu i kulturnu dimenziju pojedinca, a spol biološku. Drugo je shvaćanje ono feminističko koje ističe kako je naše društvo određeno rodom. Pritom se uglavno misli na obrasce ponašanja koji su određeni za muškarce i žene, pričem su žene, naravno, u nepovoljnijem položaju. One su pod utjecajem društveno kreiranih obrazaca ponašanja koji odgovaraju ženskosti, a u današnjem patrijarhatu to samo označava da žene karakterizira niža vrijednost, a muškarce viša. (Hrvatska enciklopedija: rod) Prema Branki Galić (2002: 225) rodne razlike pokazuju se u mnogim društvenim odnosima te na različitim razinama – od obitelji pa sve do institucija države i politike. Iako je u modernom patrijarhatu rodna razlika možda oslabljena zbog propadanja tradicionalne patrijarhalne obitelji, smatra

kako je rodna dominacija jedna od najvažnijih i najutjecajnijih ideologija današnje kulture, a ona se odražava preko koncepta moći koji označava dominaciju muškog roda nad ženskim. Postoje brojne definicije i tumačenja što je to moć. Dok neki smatraju da je moć borba za postignuće dobara i poželjnih vrijednosti, drugi definiraju moć kao sposobnost jednog pojedinca da uspostavi autoritet nad drugim. Dakle moć je ili nekakva mogućnost, potencijal ili označava određen odnos među ljudima. Promjena u shvaćanju pojma moći uslijedila je nakon definicije koju je ponudio Michel Foucault koji tvrdi: „moć nije nešto što se stječe, posjeduje ili dijeli, nešto što netko drži ili dopušta da izmakne: moć se izražava na nebrojene načine (...) odnosi moći nisu u položaju izvana s obzirom na druge tipove odnosa (ekonomske procese, odnose znanja, seksualne odnose) nego su imanentne i njima; oni su neposredna posljedica podjela, nejednakosti, neravnoteža koje se javljaju u potonjima...“ (Foucault 1990: 94, prema Galić 2002: 226). Prema Foucaultu, moć je imanentna svim ljudskim odnosima te ne može postojati kao nešto loše. S njegovim se stavom ipak ne bi složile feministice koje drže da je muška moć represivna, a također se ne slažu s njegovim stavom da nema apsolutne moći ili nemoći budući da feministice smatraju kako su žene u nepovoljnijem položaju nego muškarci. Feminizam danas promatra rodnu politiku kao politiku u kojem je izražen odnos moći prema kojem jedna grupa osoba kontrolira drugu. Već spomenuta koncepcija Pateman prema kojem je moderan građanski poredak ostvaren društvenim ugovorom u čijoj je pozadini zapravo spolni ugovor također govori o odnosu moći koju muškarci ostvaruju nad ženama. Iako taj društveni ugovor u teoriji predstavlja slobodnog pojedinca koji ima jednaka prava kao i drugi, taj prvobitni ugovor ipak predstavlja patrijarhalni društveni poredak u kojem je jasno izražena moć muškaraca u odnosu na žene (Galić, 2002: 227) Iako, kako navodi Galić, sam patrijarhat se razlikuje s obzirom na prostor i vrijeme, rodni odnosi moći svugdje su određeni istim dimenzijama među kojima su ideološke, sociološke, klasne, religijske, ekonomske, obrazovne, psihološke te sila i nasilje. Ideološki gledano, rodni se identitet uspostavlja pristankom na socijalizaciju rodova prema patrijarhalnoj politici vezanoj uz, primjerice, temperament i uloge. Govoreći o izgradnji temperamenta putem socijalizacije, misli se na tvorbu različitih ljudskih osobina koje su zapravo stereotipi rodnih kategorija (muškost i ženskost). Sukladno tome, uz muškarce se uglavnom vežu agresija, inteligencija i snaga, dok ženama pripadaju pasivnost, neznanje, poslušnost te nesposobnost. Te karakteristike usko su vezane uz rodne uloge pridodane muškarcima i ženama – muškarcima se pripisuju postignuća, interesi, ambicije, a ženama domaćinske usluge među kojima su seks i briga za djecu. Biološki je za muškarce najvažnija njihova snaga, iako ne mora to nužno biti njihova fizička snaga. Također, muškarci su danas biološki „moćniji“ s gledišta prokreacije jer je već postalo

ustaljeno mišljenje da moć života pripada samom falusu, pri čemu se ponovno degradira ženska funkcija. Također, već je spomenuto da spol, odnosno sama biologija pojedinca uvelike utječe na njegov rodni identitet jer djeca odmalena, sukladno njihovom spolu, uče obrasce ponašanja. U današnjem je patrijarhatu najvažnija institucija obitelj. Ona kontrolira i prilagođava pojedinca socijalnim strukturama te unutar same sebe navodi članove na prilagodu i konformizaciju. Obitelj je, radi svog opstanka, usko povezana s društvom i državom. Da muškarci danas imaju moć unutar obitelji dokazuju i česte tvrdnje poput „otac je glava obitelji" (pl. *Mężczyzna to głowa rodziny*). U današnjem patrijarhalnom društvu, ženska su građanska prava modificirana, no brak je i dalje na neki način smatran kao „zamjena ženske usluge domaćice i spolnog sjedinjenja za financijsku podršku". (Galić, 2002: 230). Patrijarhalna obitelj inzistira na legitimaciji te je u većini obitelji izražen muški autoritet. Međutim, danas se javlja sve više onih koji pružaju otpor takvom poretku, te pokušavaju odvojiti socijalizaciju i reprodukciju od obitelji pa se javlja sve više samačkih, a u zapadnoj kulturi i homoseksualnih modela, koji slamaju rodne obiteljske stereotipe i potpomažu afirmaciju alternativnih stilova života. Danas se mnogi odlučuju na „bračni ugovor" zbog djece ili jer im brak pruža određenu financijsku sigurnost te se time održava ekonomski i društveni sustav društva (isto). Osim što su zaposlene, žene su uglavnom te koje se bave kućanskim poslovima te brinu o djeci pa stoga, kako piše Castells možemo govoriti o ženskoj četverostrukoj smjeni: „plaćeni posao, vođenje kućanstva, odgoj djece i noćna smjena za muža" (Castells 2002: 141, prema Galić 2002: 231). Lik Tilde u romanu Vedrane Rudan najbolje prikazuje što je to četverostruka smjena. U svojem monologu Tilda nam pripovijeda kako je zaposlena, prvo kao učiteljica, a zatim radijska voditeljica. Također vodi kućanstvo jer se njezin suprug odbija time baviti, a njoj je pripao i odgoj djeteta jer muškarac također u tome ne želi sudjelovati. Noćna smjena za muža u Tildinom se slučaju najčešće odvija kao znak pomirdbe, odnosno kao rješenje sukoba između nje i muškarca. Moderni patrijarhat također pruža bolje obrazovne mogućnosti ženama nego što je to činio tradicionalni patrijarhat, ali i dalje su vidljive rodne razlike. Primjerice, ženama se uglavnom pripisuju humanističke i društvene znanosti, dok su za muškarce rezervirani znanost, tehnika, inženjerstvo, poslovanje. Vjerojatno najvažnije „područje" u kojima se itekako vidi moć muškaraca u odnosu nad ženom jest pitanje nasilja. Nerijetko su žene žrtve nasilja, a prema Galić emocionalan odgovor na taj problem jest ambivalentan te je često to nasilje poticaj za stvaranje raznih šala i pošalica, odnosno za proizvodnju crnog humora (primjerice: Šta kaže muž ženi koja ima po jednu šljivu ispod svakog oka? - A ništa joj ne kaže, jer već joj je dva puta rekao). U patrijarhalnim se društvima često događa da žena ne prijavljuje napadača

(nerijetko je to sam muž) zbog straha od osuđivanja društva i stigmatizacije. U mnogim zemljama pravo na život bez nasilja nije ostvareno ni u javnoj ni u privatnoj sferi. Čest je problem obiteljskog nasilja, no „zbog složenosti pravnih procedura i postupaka, neznanja, straha i dodatne izloženosti agresivnih nasilnika, te zbog nemogućnosti udaljavanja od nasilnika kada se vrati s izdržavanja kazne, ako uopće ode u zatvor, mnoge žene odustaju od pokretanja kaznenih procesa“ (Galić 2002: 232). O problemu nasilja nad ženama govori i Vedrana Rudan te je upravo zbog toga i napisala svoj roman *Ljubav na posljednji pogled*. Tilda, opisujući svoje djetinjstvo i kasniji život, upoznaje čitatelja s činjenicom da je bila žrtva obiteljskog nasilja, no ne poduzima nikakve mjere i ne prijavljuje ni oca ni supruga zbog straha. Kao jednu od važnih odrednica patrijarhata također treba spomenuti i dvostruke standarde koji su najviše vezani uz seksualnu slobodu. Dok se muška seksualna sloboda gleda kao nešto dobro i pozitivno te je muškarac veći muškarac ako ima što više žena, za žene vrijede druga pravila. Njezina se seksualna sloboda gleda kao nešto etički nemoralno, ne može postupati sa svojim tijelom kako ona želi jer će naići na razne kritike, a ono što se svakako cijeni jest njezino djevičanstvo.

5. Žene u hrvatskoj i poljskoj književnosti

U ovom će se diplomskom radu analizirati mjesto žene u hrvatskoj i poljskoj književnosti. Analizom će se pokušati utvrditi kakva je situacija žena u vrijeme postsocijalizma, u današnjem patrijarhalnom društvu. Pritom će se uzeti u obzir važnost ženskog spola te njihov rodni identitet**.** Književni likovi koji će se analizirati, analizirat će se s obzirom na njihov odnos s muškarcima (očevi, partneri, prijatelji). Također će se uzeti u obzir njihov ekonomski status, odnosno zaposlenje, njihov osjećaj majčinstva te problem nasilja i abortusa. Nakon analize moći će se utvrditi odgovara li položaj žena u književnim djelima položaju žena opisanom u prethodnim poglavljima.

Književna djela koja će se analizirati su: *Ljubavni roman* Ivane Sajko, *Ljubav na posljednji pogled* Vedrane Rudan, *Kobieta i mężczyźni* (Žena i muškarci) Manuele Gretkowske te *Żona Adama* (Žena Adama) Monike Rakuse.

5.1. *Ljubavni roman*, Ivana Sajko

Ivana Sajko[5] rođena je 8. prosinca 1975. godine u Zagrebu. Diplomirala je dramaturgiju na Akademiji dramske umjetnosti te magistrirala na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Do 2005. godine radi kao dramaturg i redatelj u kazališnoj skupini BAD co., a kasnije nastavlja režirati i izvoditi vlastite drame. U ovom će diplomskom radu biti predstavljen ženski lik njezinog *Ljubavnog romana* koji je objavljen 2015. godine

Roman Ivane Sajko pod nazivom *Ljubavni roman* progovara o ljubavi supružnika koja je suočena s nezaposlenošću, neplaćenim računima i životom u podstanarstvu. Roman je prije antiljubavni nego ljubavni budući da zapravo govori o raspadu braka dvaju supružnika koji se bore s egzistencijalnim problemima (Trdak, 2016: Moderna vremena). Kao glavni problem njihovog odnosa može se odrediti nezaposlenost koja je onda izvor svih drugih problema. Ona je glumica, no nažalost kazališne je uloge zaobilaze pa je primorana prihvatiti prvi posao koji se nudi pa prihvaća prvi posao koji joj se nudi pa „od tada snima reklame za lanac dućana živežnih namirnica, deklamira kretenske pjesmice o deterdžentu, čokoladi i suhim kobasicama“ (Sajko, 2015:33) ili je pak organizirala evente na filmskim premijerama što je označavalo da „svakog četvrtka, kad se mijenjao program na kino repertoarima, odjenula bi kostim i napravila od sebe budalu.“ (Sajko, 2015:75). On je bio pisac i novinar koji je također

[5] Ivana Sajko najviše se bavila problemom odnosa dramskog teksta i scenske izvedbe temeljene na glazbi. Četiri je puta dobila nagradu Marin Držić za dramsko djelo, a neka njezina objavljena dramska djela su: zbirka drama *Smaknuta lica*, dramska trilogija *Žena – bomba* te zbirka drama *Trilogija o neposluhu*. Dobitnica je također i Vjesnikove nagrade Ivan Goran Kovačić za najbolje prozno djelo *Rio bar*.

imao problema s pronalaženjem posla. Kad je dobio mogućnost pisanja za lokalni glasnik, na kraju je svejedno doživio razočaranje jer je urednik objavio glasnik bez njegovog teksta o korupciji prilikom izgradnje gradskih fontana. Upravo zbog tog teksta može se zaključiti da je mjesto radnje romana grad Zagreb koji u zadnjih nekoliko godina ima velikih problema s nepotrebnim trošenjem novaca na fontane (Trdak, 2016: Moderna vremena).

Kao što je spomenuto, oni su suočeni s brojnim problemima postsocijalizma, a najveći je nezaposlenost iz koje proizlazi nedostatak novca. O problemu nezaposlenosti pisao je i već spomenuti Siniša Zrinščak u svojoj knjizi *Socijalna država u 21. stoljeću – privid ili stvarnost*. Autor ističe problem nezaposlenosti kao najveći problem postsocijalističkog doba. Mnogi ostaju bez posla, a stopa nezaposlenosti i dalje raste (Zrinščak, 2006: 203). Primjerice, 1993. godine, na početku tranzicije registrirana stopa nezaposlenosti u Poljskoj iznosila je 16,4. Godine 1997. iznosila je 10,05, a u Hrvatskoj je ta brojka bila slična pa je tako ona 1993. godine iznosila 16,6, a 1997. godine 15,6. Naravno, dok su se pojedine zemlje uspjele izvući iz ovog problema, poput Češke, Mađarske, Slovenije i tamo je prosjek nezaposlenosti 2005. bio ispod prosjeka koji je tad iznosio 8,7, zemlje poput Poljske i Hrvatske i dalje su bile u skupini s visokom stopom nezaposlenosti koja je iznosila više od 13%. Hrvatska je u to vrijeme također bila zemljom koja ima najveći udjel nezaposlenih u grupi 20% najsiromašnijih prema potrošnji (40%) (Zrinščak, 2006: 205). Sveznajuća pripovjedačica pripovijeda nam o supružnicima koji žive u skućenom dvosobnom stanu koji je, naravno, unajmljen, a cijena je previsoka te zbog toga stalno kasne s plaćanjem stanarina. Na početku njihovog odnosa oboje su imali veća očekivanja (veća kvadratura i lagodniji život), no to se nije dogodilo. On kao bijeg od stvarnosti i nezaposlenosti koristi san, želi se odmoriti od napornog tempa i nadolazećih stanarina (Sajko, 2015: 9). Ona je do te mjere opterećena novcem da su za nju čak i druženja s ljudima preskupa i toliko misli o novcu da već može prepoznati koji ljudi stvarno nemaju novaca i izbjegavaju male stvari poput kina jer će imati grižnju savjesti zbog bezveze potrošenog novca. Pomalo je ogorčena na one koji se žale da nemaju novaca, a taj isti troše na različite kupovine i nepotrebne stvari. Ona bi bila najsretnija kad bi mogla preuzeti sve njihove probleme. Htjela bi imati posao poput njih, biti pod stresom, živcirati se i juriti na sastanke te odgovarati na pozive. No nažalost, ona je nezaposlena i stvorila je naviku razgovaranja s namještajem jer nema s kim drugim (Sajko, 2015: 26). Krivca za vlastiti neuspjeh i gubitak posla vidi u njemu: „a sve zbog njega, on ju je ozračio svojom negativnom energijom, on joj je napunio glavu statistikama, deprimirajućim prognozama i paranoičnim scenarijima“ (ibid). Na početku njihova odnosa, prije djeteta i prije nego što je uselio, vjerovala je kako ljubav sve nadoknađuje, kako bi mogla raskinuti ugovor s

kazalištem te pričekati bolju šansu. Šansu koja nikad nije došla. (Sajko, 2015: 87). Sveznajuća pripovjedačica otkriva nam kako Ona misli da je On krivac za njezin neuspjeh u životu, a sam također ništa ne radi, nezaposlen je, leži na kauču i u taj se kauč pretvara. Ona je duboko u sebi znala da to nije njegova krivica, već krivica države. Čitajući roman, može se zapaziti na koji je način to krivica države, u kakvom društvu žive likovi. On često gleda saborske sjednice na kojima ljudi s govornice poručuju da je vrijeme da se stegne pojas (popularan naziv za nepopularnu recesiju) ili da se digne nenamjenski kredit za kruh, mlijeko i ostale stvari za život potrebne. Na televiziji također govore o tome kako je pokradeno sve što se dalo pokrasti i rasprodano je sve što se moglo prodati i novaca jednostavno više nema. Više od pedeset posto građana živi samo od zraka, vlada najavljuje ukidanje socijalnih olakšica te rezanje budžeta i stručnih kadrova te nove poreze. Ljudi su fizički živi, ali ekonomski mrtvi, baš poput glavnih likova *Ljubavnog romana* (Sajko, 2015: 84). Ekonomski i socijalni problemi uzrokovali su i njegove i njezine bračne probleme. Oni se više ne podnose „više ne može podnijeti ni njezinu blizinu, ni njezina usta ni vruću paru koju ispuštaju“ (Sajko 2015: 7). On jedva kontrolira svoj bijes, viče, urliče, a ona ga se boji. Njezine se reakcije i ponašanje opisuju kao „tipično ženski“ – pretjerane su, histerične i autodestruktivne. U nekim trenucima ona čak silom tjera suze na oči kako bi mu se osvetila na taj klasičan način kućnim nasiljem. On stalno prijeti da će udariti nju, možda čak i dijete i susjeda koji im stalno kuca na vrata. Često zamišlja kako bi bi to učinio, kako „početi od žene i zakucati je za zid u trenutku kad deseti put vrišti istu rečenicu pa krenuti do krevetića i protresti dijete koje histerično kmeči...“ (Sajko, 2015: 47). U svom strahu, ili glumi, ona se grbi, skirva glavu rukama, zabija prste u kosu, želi se prikazati slabijom i žrtvom u odnosu na njega, agresivnog i nasilnog. Upravo su to karakteristike koje su spomenute u prethodnom poglavlju, žena je osjetljiva, plaha, a muškarac je nasilan i agresivan. Jedna od njezinih glavnih karakteristika koje se spominju u romanu jest njezina kontradiktornost. Ona smatra da je nitko ne razumije, zato se uopće i provjerava kućanskim aparatima i namještaju. Nema s kime razgovarati i povjeriti se pa ne čudi da ostaje neshvaćena. No kad dobije priliku otići kod susjeda na kavu i druženje, ne želi ići, ali ipak odlazi. Brak koji je pred slomom vrlo je vjerojatno sklopljen zbog neplanirane trudnoće. U romanu je također navedena statistika prema kojoj je svaki treći brak osuđen na propast, a razlozi za to su: stambeno pitanje, socijalna nesigurnost, alkoholizam, kućanski poslovi. Slom se najčešće događa već nakon rođenja prvog djeteta. (Sajko, 2015: 61). Iz navedenog se može zaključiti da je i njihov brak osuđen na propast s obzirom na to da od navedenog jedino nije pristuan alkoholizam.

Ono što je svakako prisutno u ovome romanu to su tradicionalne rodne podjele o kojima je bilo riječ u prethodnom poglavlju ovog diplomskog rada. Rodna je podjela opisana gotovo pa stereotipno. On je muškarac koji sudjeluje u javnom životu, odlazi na prosvjede, uključen je u politički život koji uglavnom prati na televiziji. Brine ga što se događa u Grčkoj, stalno recitira Dantea (možda jer i sam misli da prolazi kroz pakao) te nema preveliku povezanost s vlastitim djetetom. Jedino za što je zabrinut u vezi s djetetom jest to da ne postane kao on – „još jedan emotivno hendikepiran i prezaduženi kreten koji opterećuje zajednicu (Sajko, 2015: 21). Ono od čega ovaj lik odudara od tipičnih rodnih podjela jest to što i on poput žene jest nezaposlen. U odnosu na njega, ona je vezana uz privatnu, kućnu sferu i brigu za djecu. Dok on prosvjeduje ona je „oribala onaj lonac, presvukla dijete i isprala mu pidžamu...i nakon cjelodnevne igre u kojoj mu nisi nedostajao otišlo je spavati, a ona ga je zibala na rujama dok joj nisu odrvenile.“ (Sajko, 2015: 52). On govori o Danteu, što se može povezati s visokim obrazovanjem, zanima ga horoskop, ispituje ju vjeruje li u boga, govori o propasti civilizacije i globalnom ratu, a ona je opisana kao da ju ni ne zanima o čemu on govori, kao da ništa o tome ne zna „a ona ga je pažljivo slušala, gužvajući gaćice u rukama i zureći u istom pravcu“. (Sajko, 2015: 38) Vođena emocijama ona mu sama objašnjava da je dobra i marljiva žena „koja upravo prolazi kroz kompliciran životni period te stoga ima pravo popizditi radi stinica....ima pravo pitati gdje je, s kim je i što radi i da li je još uvijek voli na isti način na koji ona voli njega.“ (Sajko, 2015: 57). Koliko je rodni identitet jak i koliko se ostvaruje tijekom najmlađih godina pokazuje i njihov strah da će dijete biti poput oca**.** O tome je pisala i Branka Galić, spomenuvši u svojem članku *Moć i rod* kako temeljni proces socijalizacije te stjecanje rodnih, odnosno spolnih uloga podrazumijeva „imitaciju, identifikaciju i internalizaciju djece od onih ljudi s kojima se identificiraju, obično roditelja (Stanely and Wise, 2002:274, prema Galić, 2002:229). Ona je još u rodilištu zaključila da će dijete biti poput njega jer slabo siše, rodilo se umorno te mu nedostaje nagon za preživljavanjem. Kako bi demonstrirao da očinska uloga nije potrebna, otišao je iz rodilišta bez riječi, uvrijeđen. Samim time potvrdio je ono što danas većina priručnika tvrdi – djetetu su važni majka i dojenje, očinska je uloga izostavljena. Ona je proživljavala bolove zbog nemogućnosti dojenja što je još jedan problem s kojim su žene suočene. Možda porod jest jedna od najljepših stvari, ali to ne isključuje činjenicu da žene tijekom i nakon njega izrazito pate, dok su muškarci uglavnom iz toga isključeni, kao i u ovom slučaju – on je otišao.

Od samog početka o ovome se paru ne može reći da ih prati velika ljubav. Njihov je seks mehanički odrađen, kao da on njime rješava svoje frustracije i probleme, a ona u tome ne sudjeluje, osim što mu govori neka pazi. Nije pazio, a nakon toga uslijedio je nesretan brak

zbog neplanirane trudnoće. Postavlja se pitanje zašto je zadržala dijete ako već od samog početka to nije bila prava ljubav. U Hrvatskoj je još uvijek pitanje abortusa tabu-tema, o kojoj mnogi ne razgovaraju, ali zato se često ljudi odlučuju na brak bez ljubavi zbog djeteta. U ovom je slučaju potpisan bračni ugovor, o kojem govori Carol Patman, zbog djeteta, a taj se isti ugovor održava zbog financijske situacije supružnika. Likovima su dodijeljene stereotipne rodne uloge. On je muškarac, obrazovan, predstavlja javnu sferu, pokazuje agresivnost, a ona je žena, majka, vezana uz kućnu sferu, kućanske poslove i brigu za djecu. Ono što ih povezuje, a nije u skladu s tradicionalnom rodnom podjelom, jest nezaposlenost. No ta je nezaposlenog jedna od glavnih odrednica postsocijalističkog vremena, kao i glavna odrednica i izvor svih problema u njihovom bračnom životu

5.2. *Ljubav na posljednji pogled,* Vedrana Rudan

Vedrana Rudan[6] rođena je 29. listopada 1949. godine u Opatiji pisala je za Slobodnu Dalmaciju, Feral, radila je i kao novinarka i urednica na Hrvatskom radiju. Rudan piše i kolumne na svom blogu *Kako umrijeti bez stresa*. Roman *Ljubav na posljednji pogled* objavljen je 2003. godine, a u njemu je predstavljen život zlostavljane žene.

U romanu *Ljubav na posljednji* pogled prikazana je kompleksniji muško-ženski odnos za razliku od onoga o kojim čitamo u *Ljubavnom romanu* Ivane Sajko. To ponajviše proizlazi iz činjenice da je glavni ženski lik opisan od samog djetinjstva pa sve do odrasle dobi, a ne samo u trenutnoj situaciji u kojoj se nalazi. O Tildi, ženskom liku ovog romana doznajemo puno više od njezine trenutne svakodnevice s kojom se bori. Tilda je djevojka, supruga, majka i ljubavnica, a njezin je život prikazan sa žestinom i uvjerljivošću. Roman je napisan kao unutarnji monolog, ili čak govor, žene koja je optužena za ubojstvo muža te se brani pred sucima. Iznosi svoju životnu priču obilježenu zlostavljanjem, a u središtu je priča o lovu koji završava krvavo. Prema Velimiru Viskoviću ovaj roman znatno reducira složenost muško-ženskih odnosa svodeći ih na neprijateljstvo i pritom opisuje razlitiče funkcije muškog, odnosno ženskog tijela. Stječe se dojam da se roman temelji na sirovom feminizmu koji je zapravo prerastao u antimaskulinizam (Visković, 2006: 115). Helena Sablić Tolić navodi kako je tema kojom se bavi roman zanimljiva, no njegova izvedba nije bila jednako uspješna. Introspekcija i retrospekcija stvorile su brojne digresije i opise u kojima se čitatelj gubi, a kao najveći problem navodi se nedostatak prenošenja emocija na čitatelja. Čitatelj ne suosjeća sa zlostavljanom majkom ili zanemarenom kćeri, ne osuđuje zlostavljača. Priča je ostala tek na

[6] Rudan je u životu je promijenila mnogo poslova pa se tako iskušala i kao nosačica kofera, prodavačica, recepcionerka te učiteljska hrvatskog i njemačkog jezika. Jedan od njezinih najpoznatijih romana je *Uho, grlo, nož* koji je u Poljskoj čak postavljen na daske kazališta *Polonia*.

razini opisa, bez većih emocija (Sablić Tomić, 2015: 29). Ipak, možda je roman tek na razini opisa i njegova izvedba nije najbolja, no to ne umanjuje činjenicu da je to stvarnost pojedinih žena.

Pripovijedajući o svom djetinjstvu u prvome licu, glavni se lik prisjeća obiteljskog nasilja. Njezin otac tuče njezinu majku, nju i to iz posve banalnih razloga. Njezinom ocu smeta što se druži sa svojom prijateljicom pa je naziva svinjom. On čak nema ni problema da bi u cijelome gradu pokazao svoju silu i moć pa je pred svima vrijeđa i trči za njom kako bi je sustigao i istukao ako nije napravila nešto kako on želi. Pritom nije birao sredstva, a najčešće je to bio remen: „A sada smo u mojoj sobi. Tata me svlači, polako. A sada sam gola. Para plahtu. Stojim i gledam. Vrata su zatvorena. Vezuje me za moj kreveet. Vezana sam. Tata skida kaiš iz hlača. Mlati me kaišem, mlati me kaišem koji ima veliku kopču. Po leđima, po nogama, po rukama, po vratu, po glavi.“ (Rudan, 2003:15). Vjerojatno najgore u toj cijeloj situaciji jest to što je njezina majka bila prepasivna da bi joj uopće pokušala pomoći. Jednako se bojala kao i ona, ako ne i više, te je radije odabrala šutnju i pokornost nego da se suprotstavi muškarcu i pomogne vlastitoj kćeri. Nasilje na ženama najbolje pokazuje koliko su muškarci nadmoćniji u odnosu na žene. Ono može obuhvaćati kaznena djela poput seksualnog zlostavljanja, silovanja i „obiteljskog nasilja“. Nasilje ne utječe samo na ženu, već i na njihovu obitelj, prijatelje, ali i cjelokupno društvo (Nasilje nad ženama: istraživanje provedeno diljem Europske unije, 2014: 7). Spomenuto nasilje u obitelji, čija je žrtva bila i Tilda, definira se kao „skup ponašanja čiji je cilj kontrola nad članovima obiteljske zajednice uporabom sile, zastraživanja i manipuliranja“ (Ajduković, 2010: 293). Upravo se tim sredstvima služio i Tildin otac, a koliko je bio rigorozan pokazuju i dijelovi teksta u kojima tjera Tildu kući, neka se bolje obuče jer joj u odjeći koju ima na sebi vide narasle grudi. Prema njemu Tilda pokazuje svoju ženskost, ženstvenost, a treba je sakriti jer svi pohotno gledaju u nju, a njemu se smiju. Pod totalnom moći svog oca, Tilda je primorana sakriti vlastito tijelo (koje nije bilo golo), sakriti svoju žensku prirodu jer bi inače uslijedile nove batine. Njezina je odjeća bila povod zašto je otišla od kuće. Njezinom se ocu nije svidjela crna dolčevita i duga crna suknja pa ju je zbog tog nazvao kurvom. U tvoj svađi majka ponovno pokazuje pasivnost i podređenost ocu jer želi ušutkati Tildu i smiriti cijelu situaciju. Tilda odluči pokazati otpor svome ocu. Nazvala ga je majmunom, a nakon što ju je bacio u zid, ona je uzvratila bacanjem lonca punog vrele vode. U tom ga je trenutku bila i spremna ubiti: da se maknuo na krivi način, da se pridigao, bila bih ga zatukla (Rudan: 2003: 22). Možda nasilje nije bio najbolji odgovor na samo nasilje te ga se ne treba podržavati, no ovim je potezom Tilda ipak pokazala

da ne želi i neće biti podređena svojem ocu te da nema prava nazivati je kurvom i vršiti nad njom nasilje.

Pričom o djetinjstvu Tilda želi izazvati suosjećanje te dobiti lakšu presudu za svoj zločin, za ubojstvo muža. Mislila je možda joj se netko smiluje kad čuje za njezino nesretno djetinjstvo u kojem ju je tata cijelo vrijeme tukao, a majka nije poduzela ništa kako bi je obranila. Glavni nam lik na početku objašnjava što je za nju muškarac i koliko je pojam muškarca, odnosno muža za nju važan: „bila sam sigurna da ću šećući uz muža, ne muškarca, **muža**, osjetiti sigurnost i postati sretna žena (Rudan: 2003, 25). Tilda se predstavlja kao jedna od onih žena kojima je cilj u životu osvojiti, ili kako ona to naziva uloviti, muškarca te će time ispuniti svoju ulogu na zemlji. Njezina sreća i biće ženom ovise o potpisivanju bračnog ugovora te će se ispuniti samo tim potpisom. Carol Pateman u svojoj knjizi Spolni ugovor (2002: 176) navodi kako žene sklapaju bračni ugovor kako bi mogle biti inkorporirane u građansko društvo, a sve važne institucije građanskog društva, pa tako i brak, uspostavljaju se ugovorom. Pretpostavka je da obje strane ugovora uživaju jednak položaj. „Žene moraju biti inkorporirane u građansko društvo putem ugovora zato što jedino ugovor uvijek uspostavlja slobodne odnose i pretpostavlja jednak položaj stranaka. No, s obzirom na to da je ovdje riječ o ženama, ugovor mora poštivati i patrijarhalno pravo. Potpisivanjem ovakvog ugovora žena također pristaje i biti poslušna svojem mužu, pri čemu se samo potvrđuje da su muškarci spolni gospodari. (Pateman, 2000: 178). Tilda je također vjerovala je da će joj upravo potpisivanje bračnog ugovora pružiti sigurnost, bilo to sigurnost da neće biti sama do kraja života, bilo financijsku s obzirom na to da je njezin odabranik bio sucem. Tilda je ovisna o njemu, a samim time i njezino ostvarenje rodnog identiteta. Brak je za nju bio toliko važan da nije birala sredstva kojima će doći do svog cilja. Željela ga je natjerati, prisiliti na brak. Mislila je da će uspjeti ljubomorom navesti ga na potpisivanje ugovora, htjela je svaku sekundu s njime provesti, a čak je i trpila njegovu nevjeru (Rudan, 2003: 28). Već ogorčena zato što je njezina ruka i dalje bez prstena, Tilda se odlučuje za drastičnu mjeru – trudnoća. Na prevaru, bez da on o tome išta zna, Tilda ostaje trudna: nisam zamišljala kako će iz mene izaći dijete, htjela sam postati udana žena, ne mama! (Rudan: 2003:28). Nerijetko se događa da žena pokušava djetetom prsiliti muškarca na brak, ili se isti događa zbog neplanirane trudnoće. Kao jedan od izlaza mnogi vide abortus, a to je predložio i Sudac. S obzirom na to da je njezin cilj bio brak, a ne abortus (a bez djeteta prema njezinome mišljenju nema ni braka), Tilda se tome žustro opire. Uslijedilo je potpisivanje bračnog ugovora, a ona to opisuje kao „dan moje najveće pobjede“ (Rudan, 2003: 29). Unatoč nedostatku majčinskog instinkta, Tilda rađa djevojčicu. Nakon rođenja je ljubi i pušta suze radosnice jer se to od nje

očekuje. Društvo nalaže da poljubi svoje dijete i da bude sretna zbog toga. Stoga se i ponaša sukladno nametnutim obrascima ponašanja. Društvo zapravo na neki način traži da žena bude emotivna i sva uplakana nakon rođenja djeteta, a muškarac čak ni ne mora biti na porodu, on je nevažan. To samo potvrđuje da je rodni identitet kulturološki postavljen.

Osim što ju je otac tukao, nakon prve veće svađe počinje ju tući i muž. Nasilje u bračnom odnosu opisano je kao nešto što je njezina krivica. Žena provocira pa je zato i zaslužila batine. Kad ne bi provocirala, sigurno ju ne bi tukao. To, nažalost, nije samo Sučevo mišljenje, već i njezino. Ona pokušava objasniti njegove postupke i zašto je tuče pa krivi samu sebe. Osim batinama, njihove svađe završavaju (možda) silovanjem. Te su scene možda otvorene različitim interpretacijama, je li to silovanje ili nije, no svakako se ne čini kao nešto na što je ona htjela ili na što je pristala. Seks bi, prema njemu, trebao značiti kraj njihove svađe i njezino bolje raspoloženje, a ona ima izbor – ili seks ili batine. Carol Pateman također se bavila problemom pristanka. Iako u današnjoj liberalnoj demokraciji žene imaju jednaka građanska prava kao i muškarci, problem pristanka i dalje nije posve u prošlosti (Pateman, 1998: 73). Muževa vlast, potpisivanjem bračnog ugovora, ne podrazumijeva se kao prirodna, već se temelji na pristanku. Smatra se da je zapravo ženin pristanak na vlast muževa samo priznanje njihove „prirodne“ podređenosti. Na početku su pod vlašću svog oca, kao što je to Tilda bila u svom djetinjstvu, a onda ih očevi „predaju“ muškarcu kako bi se njihovo „prirodno“ stanje podčinjenosti nastavilo (Pateman, 1998: 75). Silovanje u braku javlja se kao problem i u ovom romanu. Ono je često i u braku i izvan njega, no nažalost rijetko se prijavljuje. Pateman navodi kako se za žrtve silovanja često misli kako su same izazivale (Pateman, 1998:79) , što je također i slučaj u romanu Vedrane Rudan. Tildin je muž tvrdio da ga ona izaziva, ona je kriva što njihova svađa mora završiti na takav način, a čak joj je dao i već spomenuti izbor – seks ili batine.

Osim što je, očito, emocionalno ovisna o njemu, Tilda je ovisna o njemu i financijski jer bez njega ne može dići kredit kako bi kupila novi stan. Naravno, on je odlučio „sebi“ kupiti prikolicu, a ne stan i odbija biti muškarac koji sa ženom kupuje namještaj jer to nije zadatak muškaraca. Kad je odlučila promijeniti posao, prestati biti učiteljicom i preuzeti posao radijskog novinara na lokalnoj radiopostaji, on je ne podržava. Smatra da je taj posao loš jer novinari nemaju stalno radno vrijeme, a to će je spriječiti da obavlja svoj prvi i pravi posao – da bude majkom. On taj posao ne želi preuzeti na sebe samo zato što je ona odabrala posao novinara i Tilda ne može računati na njegovu pomoć. Tu se ponovno potvrđuje rodni stereotip, a zastupa ga njezin muž, pri čemu je ženi mjesto kod kuće, s djetetom i kućanskim poslovima te joj se ne da prilika da se bavi poslom kojim želi. On ismijava ono što ona radi, a

ako i brine cijeli dan za dijete, smatra da je lijena i ništa ne radi jer mu nije ispeglala košulju. Odnosi se prema njoj kao prema sluškinji, njezin je posao da mu pegla košulje. On ima svako pravo njoj opsovati mater, a kad mu je uzvratila i opsovala mu taman preminulog oca, prebio ju je (Rudan, 2003:101). U njihovom su odnosu vladali dvostruki standardi, on je mogao što je htio, odnositi se prema njoj kako je htio, a ona nije jer bi odmah završila pretučena. Autorica romana u svojoj kolumni *Ja sam mama, velika mama* komentira kako je danas postalo *trendi* baviti se borbom za prava manjina, no tvrdi kako su žene jedina manjina koja danas nema pravo na pravo da ne bude zlostavljana (Rudan, 2014). Žene tuku očevi, muževi, siluju ih prijatelji, poznanici i nepoznanici, nerijetko dolazi i do ubojstva, a zakonom ništa nije definirano te napadač često prolazi bez ikakvih posljedica. Autorica smatra kako je žene potrebno naučiti samoobrani te ih naučiti kako im nije potreban muškarac, potrebno je naučiti ih „boriti se za svoj krov nad glavom, za svoj ključ, za život u miru i veselju sa samom sobom“ (isto). Također, smatra kako je uspjeh svake žene odgojiti muškarca koji voli i poštuje žene. Unatoč svom privatnom mišljenju, Rudan je stvorila lik žene koji misli da joj je muškarac potreban, stvorila je ženomrsca koji zlostavlja svoju ženu ne bi li dodatno istaknula problematiku današnjice.

U poslovnom svijetu Tilda je postala lokalna zvijezda, Glas koji su svi prepoznavali, ali sama se osjećala kao netko tko samo „prodaje maglu, neznalica na sve teme (Rudan, 2003: 45). Iz principa je odbila uređivati emisiju o pravosuđu jer je njezin muž sudac. Izabrala je ekologiju koja ju je odvela ravno k ljubavniku. Upustivši se u odnos s drugim muškarcem, živjela je u još većem strahu od muža. Bojala se da će otkriti, pronaći je i ubiti, a još više ju je morila spoznaja da se pretvorila u jednu od onih žena koje svoje varanje objašnjavaju kao potrebu za ljubavlju jer je od vlastita muškarca ne dobivaju. Ljubavnik također ima svoju ženu i djecu koju ona zbog grižnje savjesti vidi u svojim snovima. No kad njezin ljubavnik spomene moguće razvode, ona je fascinirana „moći pičke“ kojom se može razoriti jedan čitav brak. (Rudan, 2003: 82). Za razliku od ljubavnika ona nema hrabrosti ostaviti muža: „nisam imala muda, baš nisam imala muda otvoreno razgovarati sa mužem. Jesam li trebala imati muda? I biti ono što nisam da bih mogla učiniti ono što ne mogu? Imati muda? Imati muda?! Žene s kurcem nisu žene. A upravo nam se to zamjera ili nas se zbog tog hvali. Hrabe smo, imamo muda, kukavice smo, nemamo muda. Neimanje muda ženska je suština! Muškarci nam zamjeraju našu suštinu. Najveća mana nas žena je naša ženskost?!“ (Rudan, 2003: 83). Samim time žena je loša sama po vlastitoj suštini i vrijedi samo kao nešto što nije – ako ima muda. Zaključuje da su svi usmjereni na taj falus, kao da je on jedino što vrijedi, a zapravo svijeta ne bi bilo da nema žena, odnosno ženskog spola – jer one uopće donose muškarce na svijet.

Muškarac i žena jedina su bića koja mogu učiniti da svijet opstane, a nisu iskreni. Postavlja se tko kome laže, tko kome manipulira i najvažnije – tko se boji? Muškarac pa zato tuče, ili žena pa se zato ne brani? Možda se muškarci zapravo boje nadmoći žena, a žene nisu ni svjesne koja je njihova moć, ili su pak uvjerene da je njihova moć sadržana u njihovom međunožju (Rudan, 2003: 84). Muškarci su ženama *prodali priču* da je ženska moć „u pički", kako to kaže Tilda, a to zasigurno nije istina. Kad bi žena samu sebe promatrala bez spola, spoznala bi svoju suštinu, ali samim time bi ostala i bez muškarca koji traži samo to. Pita se bi li žene bile sretnije kad bi se ponašale u skladu s vlastitom suštinom što podrazumijeva da žene upotrijebe muškarca, rode te ostanu same. Muškarac i žena imaju potrebu za množenjem, a Crkva i Država pretvorile su to u potrebu za ljubavlju kako bi mogle ljude držati pod kontrolom. Crkva i Država manipuliraju ljudima i stvaraju im osjećaj da je smisao života čekati i pronaći svoju ljubav, a ako se savršeni princ ne pronađe, život žena je besmislen. Kad bi žene znale istinu o nepostojanju princa, spavale bi s muškarcima za dušu, a ne radi zadovoljavanja potreba države, crkve, kompanija i tog jednog muškarca u svom životu. Državu, crkvu i kompanije predstavljaju muškarci jer oni su moć, a iz toga slijedi da su žene nemoć. Možda bi i sama Tilda bila sretnija kad bi znala tu „istinu" jer je i sama bila uvjerena da joj upravo taj jedan muškarac, muž, treba za sreću, za osjećaj sigurnosti i uopće smisao za život. Nažalost, nije imala ni hrabrosti, odnosno muda kako bi ga ostavila i napokon bila sretna (Rudan, 2003:85). U odluci hoće li ostaviti muža i otići s ljubavnik ili ostati i dalje s mužem pomažu joj dvije kolegice. U konačnici obje joj govore neka ostavi muža, ali neka živi sama, bez ljubavnika i neka se ne oslanja na muškarce. Tilda čak i izmišlja tijekom pripovijedanja san da joj se majka obraća i da joj govori zašto ju kritizira, a ni ona nije ništa bolja. Ona također spava s muškarcima s kojima ne želi spavati, piše zadaću djetetu koje ne voli. Naziva ju u snu sluškinjom, ropkinjom koja se boji svojih roditelja, djece i muževa i ljubavnika i svih oko sebe. U stanju je kritizirati postupke i pogreške svoje majke, njezinu šutnju i pasivnost, a Tilda radi isto što i ona. Tilda poput svoje majke šuti i trpi muževe udarce, pasivna je i podložna muškarcu, umjesto da uzme život u svoje ruke i s njime nešto učini. Ovo se također može povezati s naučenim rodnim identitetom o kojemu je već bila riječ**.** San je izmišljen kako bi Tilda preko majke mogla iznijeti vlastite teze. Dobro je znala da njezina pasivna majka nije u stanju prevaliti preko usta takve feminističke teze. Njezina je majka bila prestrašena, slomljena, bez ikakve snage da se izbori za sebe.

Iako je imala ljubavnika i zbog njega grižnju savjesti, Tilda u jednom trenutku pomisli da je njezina najveća krivnja što nije dovoljno i na pravi način voljela svoju kćer Elku, odnosno što se nije ostvarila kao majka. Njezino je dijete postojalo jer je njime htjela uhvatiti muškarca te

se pita znaju li žene što znači roditi dijete i zašto nitko o tome ne govori. Ona nije bila tipična majka koja beskrajno voli svoje dijete i pokazuje velike emocije zbog djeteta. Čak je i pri porodu zaplakala samo zato što se to od nje očekivalo. Htjela je dijete iskoristiti za ulov muškarca, a u konačnici se ispostavilo, kako kaže Tilda, da „njenim rođenjem ništa nisam dobila. Ni mužjaka, ni osjećaj sigurnosti.“ (Rudan, 2003: 85). Ponekad je htjela kćerku baciti preko balkonske ograde ili tresnuti joj glavom o zid, a ženama se obično ne pripisuju, s obzirom na njihov spol, agresija i nasilje, već emocionalnost, empatija. Stalno je bila pokraj nje, ali ne uz nju ili s njom. Bila joj je fizički blizu, ali kao majka i kćer nisu bile bliske. Nikad nije podržavala svoju kćer, čak i kad bi dobila loše ocjene branila je postupke učiteljice te nije bila uz nju, iako je znala da je Eka zaslužila veću ocjenu. Bila je sigurna da će Sudac i nju početi tući i pita se hoće li i ona tad biti poput vlastite majke – šutjeti i promatrati kako joj kćer tuku. Brojne su autorice u postsocijalizmu ujedno i kolumnistice, a upravo kolumne predstavljaju mjesto političke artikulacije njihovih stavova. Vedrana Rudan komentira život žena u postsocijalizmu i u svojim nefikcionalnim tekstovima te u jednoj od svojih kolumni iznosi svoje mišljenje o majkama današnjeg društva. Autorica, na neki način kao i Tilda, smatra da djeca nisu najveći ženin uspjeh. Misli da je „modernim majkama dijete projekt“. Žene danas ili se opsesivno bave djecom ili opsesivno o njima govore te smatraju da je majčinstvo vrhunac njihovog života. Kako kaže Rudan „mrzim glupu potrebu svake žene koja je iz sebe jednom ili više puta u životu izbacila tri ili četiri kilograma žive vage da šest mjeseci ili godinu dana nakon poroda govori kako je to njezin „najveći uspjeh“. Za autoricu romana uspjeh majke, odnosno roditeljstva jest odgojiti osobu (Rudan, 2017).

Na samome kraju, kad joj je već dosta, Tilda pokazuje otpor svome suprugu. Priznaje mu da joj je dosta svega, a najviše njega, no i dalje mu ne govori o svom ljubavniku. Odlučila je taj dan ne paziti što govori, bit će slobodna i neće ga se bojati (Rudan, 2003: 114). U glavi ima različite scenarije pa tako i zamišlja da mu govori da ne žive u srednjem vijeku, ili u nekom drugom, gdje je on njezin gospodar, a ona ropkinja, neka odloži svoj bič i skine joj okove. On njezin otpor vidi kao ludilo. S obzirom na to da on vara i spava s različitim ženama, ona također želi voljeti druge muškarce i krenuti u lov. No nažalost, ona će zbog toga biti kurva, a ne određena nečim pozitivnim kao što su to muškarci koji spavaju s mnogo žena. Ona sama ne misli da spavanje s različitim muškarcima nužno znači da je žena kurva. Sučeva sestra spavala je s mnogo muškaraca, s kim god je stigla, no za Tildu to ne znači da je žena kurva, već da je boli briga za tuđe mišljenje. Za razliku od Sučeve sestre, Tildi je ipak stalo do toga što će ljudi reći pa ne spava sa svim muškarcima koji naiđu. Želi biti onakva kakvom ljudi misle da jest. Unatoč tome što mu pruža otpor, suprotstavlja mu se i spremna je s njime ući u

rat, Tilda pronalazi načine kako taj rat završiti. Cijelo vrijeme misli kako će ta svađa završiti seksom, misli da će time sve prestati, a zapravo se sve pretvara u jedan začarani krug. Mislila je da je napokon pobijedila, podvio je rep, a ona je napokon naučila boriti se i napokon zna što želi. Svađa nije završila seksom za koji se čak u kuponici i pripremila. Nije završila ni zajedničkom kavom. Napokon ugleda njegove bijele oči pune bijesa, a zatim „šakom mi razvaljuje glavu“. Zavezao ju je, baš kao i njezin otac, plahtom za ruke i noge i remenom ju tukao po cijelom tijelu. Pustio je glazbu Bethovena i u skladu s glazbom mlatio ju je remenom. Nasilje nad majkom promatra i njihova kćer Eka. U jednom intervjuu Vedrana Rudan prokomentirala je položaj žena u današnjem društvu. Na pitanje kako muškarci doživljavaju žene odgovara: „Svi muškarci koji vladaju u Hrvatskoj doživljavaju ženu kao predmet, odnosno svoje vlasništvo“. Komentirajući nasilje nad ženama te činjenicu da u Hrvatskoj svake godine strada otprilike 40 žena, koje su žrtve obiteljskog nasilja, Rudan dodaje kako nema ništa protiv da žene odgovore na isti način (Belušić, 2016). Svoje je mišljenje autorica romana prenijela i na sami lik Tilde.

Tildina ispovijest u prvome licu na kraju knjige vraća se na početak priče. Svoju je priču započela o lovu u koji je išla jer je njen muž to volio. Radi ono što on želi te kako ne bi imao vremena u lovu tijekom njezine odsutnosti misliti o tome kako ona lov ne voli. Ide, dakle, u lov kako je ne bi ostavio i kako ne bi ostala sama, bez muškarca. Tijekom cijele njezine ispovijesti pojavljuje se i ta priča o lovu. Trudila se biti dobra, ne zaspati, a na kraju je uspjela ubiti, odnosno uloviti srnu. Na samome kraju doznajemo kako završava priča o lovu, a zapravo prvi put se i pojavljuje ime glavnog ženskog lika – Tilde. Tilda u tom lovu nije ubila samo svoju prvu srnu, već i svog muža. Zapravo je čitava njezina ispovijest bila posljedica ubojstva njenog muža. Ona se obraća sucima, poroti, priča svoju stranu priče, kako je imala teško djetinjstvo i još teži bračni život, a sve s namjerom ne bi li dobila lakšu presudu.

Tilda je žena koja bi puno toga htjela učiniti, no ništa od toga ne radi. Žrtva je nasilja. Tuku je i otac i suprug. Otac jer se ne ponaša u skladu s njegovim željama i pravilima,a muž jer je tako naučio od vlastitog oca (njegov je otac tukao majku – sin ponavlja očevo ponašanje) i Tilda ga provocira. Ona je kriva za sve, sama ponekad tako misli te pronalazi opravdanje za to nasilje – nije dovoljno dobra. Muškarci koji bi trebali biti važni u njezinom životu moćniji su od nje, ona im je podređena i nikako se tome ne može izmaknuti, iako bi to htjela. Ona je slaba žena, na neki način kukavica, koja misli da je bespomoćna bez muškarca. Muškarac joj je potreban da bi se ostvarila kao žena. Zbog muškarca odlučuje biti i majka, iako sama ne osjeća preveliku sklonost prema djeci. Iznevjerava najvažniju stereotipno određenu žensku odrednicu, a to je majčinstvo. Majčinstvo joj čak ne smeta ni pri odabiru posla te se ne brine

kako će spojiti jedno s drugime. Tilda želi povezati privatnu i javnu sferu, biti i lokalna radijska zvijezda i majka, no nažalost u jednoj ulozi, može se reći onoj važnijoj, nije imala previše uspjeha. S jedne strane svojim ponašanjem ona pokazuje tipične karakteristike žene – slaba je, boji se, podređena je, nemoćna i ovisna o muškarcu emocionalno i financijski. S druge strane, u njezinoj se glavi odvija jedan sasvim drugačiji svijet u kojem ona pokazuje agresiju, bijes, nasilnost, otpor, nedostatak osjećaja prema djetetu, obitelji, mužu te nedostatak empatije i biločeg tipičnog za ženu.

5.3. *Kobieta i mężczyźni,* Manuela Gretkowska

Manuela Gretkowska[7] rodila se 1964. godine u Łodzi. Završila je filozofiju u Krakovu te je studirala antropologiju srednjeg vijeka u Parizu. Debitirala je 1990. godine romanom *My zdies emigranty.* Neke od njezinih važnijih knjiga su: *Tarot paryski, Polka, Miłość po polsku* te *Kobieta i mężczyźni.*

Roman Kobieta i mężczyźni objavljen je 2007. godine. Radnja se odvija u Varšavi, između 2003. i 2004. godine, što prepoznajemo po tome jer se opisuje i situacija u Poljskoj odmah nakon smrti pape Ivana Pavla II. Gretkowska nam predstavlja dva braka od kojih jedan pripada liberalnoj srednjoj klasi, a drugi katoličkoj konzervativnoj klasi.

Klara je naizgled glavni lik ovog romana. Ona je liječnica koja je kirurgiju ostavila zbog akupunkture. Na to ju je nagovorio liječnik koji je u njoj vidio potencijal, a zbog te iste akupunkture odlazi u Kinu na stipendije. Klara je žena koja ima problema s muškarcima još zbog svojeg oca koji ju je ostavio samu s majkom i preselio se u Australiju. Ona i njezina majka bile su razočarane istim muškarcem. Ona je bila ljubavnica starijeg muškarca. Moguće da je izabrala starijeg jer je u njemu tražila oca. On ne želi ostaviti svoju ženu, ali s obzirom na to da je plastični kirurg, želi svoju ženu operirati kako bi izgledala baš poput Klare. Njegov je nadimak u romanu Minotaur, mitsko biće s tijelom muškarca i glavom bika. Naziva ga Minotaurom jer joj se spavajući s njim činilo kao da spava s dvjema osobama od kojih je jedna mlada, a druga stara. On tipično muški njezino loše raspoloženje pripisuje PMS-u. Ako je žena loše raspoložena, za to su odmah krivi njezina menstruacija i hormoni. Za razliku od Tilde, Klara ga ni ne pokušava zadržati trudnoćom iako želi da ostavi svoju ženu. Svjesna je da joj veza s njim šteti, svoje probleme čak dijeli i s namještajem i odluči prekinuti s njim. Prije odlaska na stipendiju u Kinu, Klara odluči prodati svoj stan. S prodajem joj pomaže Jacek Weber, a ona završava seksom, a u konačnici i njihovim brakom. On je njome zaluđen,

[7] Manuela Gretkowska, s namjerom da izrazi svoje nezadovoljstvo situacijom žena u Poljskoj, 2006. godine objavila je Manifest, a te iste godine započela je i društveni pokret pod nazivom *Polska jest Kobietą* (Poljska je žena). Taj je pokret ubrzo postao politička stranka pod nazivom *Partia kobiet* (Partija žena), no stranku je napustila zbog neuspjeha na izborima.

ona je njegov ideal te joj već na samom početku govori da je voli i planira s njom budućnost. No ona je, poput ženskog lika iz Ljubavnog romana, na sve te planove i ljubav ravnodušna. Ipak, udaje se za njega. Možda zbog financijske sigurnosti, a možda zbog toga što je nedavno izgubila majku i bio joj je potreban, što su česti razlozi zbog kojih se žene odlučuju na potpisivanje bračnog ugovora**.** On je bio taj koji se bavio uređenjem njezine ordinacije, njihovog doma koji su kupili nakon vjenčanja. Na početku svog braka nisu planirali djecu. Klara, baš kao i Tilda, nema majčinskog instinkta te ne vjeruje u instituciju pod nazivom „obitelj" (Gretkowska, 2007: 25). Ne razumije ni zašto se parovi odlučuju za umjetnu oplodnju. Za nju je to trovanje hormonima i mučenje uzrokovano propalim pokušajima da žena zatrudni. Dakle, podržava samo prirodno začeće. Nedostatak majčinskog instinkta također je posljedica toga što Klara još uvijek nije upoznala sretnu majku. Sve su, prema njoj, nezadovoljne i žale se ili na muža i djecu ili na same sebe. Ona želi mir, a s djecom to nije moguće jer su ona nepredvidiva. U njihovom je bračnom odnosu vladao red, a najvažniji za njih bili su povjerenje i međusobna podrška. Muškarac je, naravno, predstavljao financijsku podršku, a ona tek moralnu. On je njoj financirao ordinaciju i uopće dom u kojem su živjeli, a ona je njemu pružila podršku kad je htio promijeniti i započeti nešto svoje. Njegova firma *Ergo* proizvodila je pametne domove, no ubrzo firma propada, a time polako počinje propadati i njihov brak. Jacek je zbog gubitka posla pao u depresiju te uzima različite antidepresive kako bi Klara bila bila sretna: „napravio sam kako si željela" (Gretkowska, 2007: 75). Zatvara se u sobu, ne javlja se i ne želi s njome razgovarati. Sam odlazi na putovanja po Poljskoj kako bi razmislio o svemu i ozdravio. Pisanje recepta za antidepresive Klara je shvaćala kao vlastitu kapitulaciju jer mu nije uspjela pomoći na neki drugi način. Bili su u psihičkoj separaciji, a njegova se bolest odrazila i na nju. Nije htjela s njime spavati, štoviše uopće nije osjećala potrebu. No vrlo brzo pronalazi kemiju s drugim. Na letu iz Kine do Poljske Klara upoznaje svog budućeg ljubavnika. Julek, njezin ljubavnik, također ima ženu s kojom je u separaciji, no to ga ne sprječava da se viđa s Klarom. Klara počinje voditi dvostruki život. Odlazi s njim na putovanja, laže mužu, no postaje joj s vremenom jasno da Julek neće napustiti svoju ženu te da će njegova žena uvijek biti negdje u blizini. Prekida s ljubavnikom te ostavlja i muža. Jaceku, bez obzira na svu grižnju savjesti, ne priznaje o svojoj prevari, već traži od njega da je ostavi samu. Više ne želi biti njegova majka, njegovateljica dok je on bolestan. Na samome kraju romana Klaru iznenađuje trudnoća. Sama ne zna tko je otac. Za vrijeme trudnoće bilo joj je važnije hoće li imati novaca za odgoj djeteta i za sve što joj je potrebno, nego saznati tko je otac djeteta i hoće li otac biti uz dijete. Klara se, kao i njezina majka, nije borila za oca svog djeteta, već ga je pustila. Nažalost, doživjela je spontan

pobačaj, a sama je to prokomentirala riječima: „čak je i priroda odustala od mene.“ (Gretkowska, 2007: 244). Nije mogla napraviti ono što je najvažnije u ženskoj prirodi – roditi dijete.

Kao što je spomenuto, Klara je naizgled glavni lik ovog romana. Njezinom pričom roman započinje i završava, no ona kao da je predstavljena samo na ljubavnome planu. Njezina se priča može opisati kao nezadovoljstvo bračnim odnosom, te zbog toga pronalazi ljubavnika. Možda ima problema zbog toga što ju je napustio otac te se na neki način pretvorila u svoju pasivnu majku, no nešto više o tome liku ne doznajemo. Kompleksniji je lik u ovome romanu Joanna. Ona i njezin muž Marek predstavljaju obitelj koja pripada katoličko-konzervativnom društvu. Joanna je nezaposlena žena koju je sveznajuća pripovjedačica opisala kao *panda domowa*. Riječ je o poljskoj igri riječi u kojoj riječ *pan* označava gospodina, a *da* je glagol dati u trećem licu. Riječ *domowa* označava hrvatsku riječ *kućna*. Iz toga slijedi da ona u njihovom domu ima ono što joj njezin suprug da (Gretkowska, 2007: 177). Pojam *panda domowa* može se također povezati i s poljskim frazeomom *kura domowa* koji označava nezaposlenu ženu, koja se bavi vođenjem kuće i odgojem djece, a to je bio lik Joanne. Marek je patriot, ponosan na svoju *poljskost*. Želi veliku obitelj, s puno djece u kojoj je on pater familias, glava kuće, a ona brine za djecu i kućanstvo. On je taj koji odlučuje na što se će potrošiti novac, za što će biti dignut kredit, a odlučuje o tome bez Joanne. Bio je savjetnik premijera, a kasnije su ga prijatelji povukli u privatan biznis vezan uz katoličku televiziju. Joanna se tijekom cijelog romana bori za svoj osjećaj sigurnosti, ali ga ona, za razliku od drugih likova, traži daleko od muškarca. Ona sama želi osigurati svoju budućnost i traži način kako da pokrene svoj biznis. Naravno, njezin suprug smatra kako nema vremena raditi jer time ne bi mogla provoditi vrijeme u kući i brinuti se za djecu, no ona želi imati nešto svoje. Za razliku od nje, Marek nikad ne provodi vrijeme kod kuće, vraća se kasno navečer i jedva da provodi vrijeme sa svojom djecom. U znanstvenim člancima koje Joanna čita stoji da je muškarcu dovoljno 15 minuta dnevno s djecom, a time se ponovno naglašava ženska uloga u odgoju i kućanstvu, dok se muškarca iz tog isključuje. Ona opisuje njegove odgojne metode kao slične onima svih prezaposlenih muškaraca – obveze oca temelje se na stiskanju daljinskog upravljača (Gretkowska, 2007: 114). Bez obzira na to što nekoliko puta dolazi na lošu ideju za posao, Joanna ne odustaje. Želi biti samostalna financijski jer misli da se ne može osloniti na mužev posao: „morala je imati nešto svoje, u čemu bi mogla biti samostalna, gdje bi procvala priroda Joanne Veličanstvene“ (Gretkowska, 2007: 117)[8]. Sudjelujući na

[8] prijevod M. Cvrtnjak

feminističkom protestu pod nazivom Manifa[9]. Joanna dolazi do feminističkih misli: „Živimo u odvratnom svijetu kojim dominiraju muškarci (...) žene su ponižene, naročito majke. Pokušaj otići u grad s dvogodišnjakom koji više ne koristi pelene. Mališan mora na WC i gdje ćeš ga odvesti? U prljavi zahod? Na travu kao psa? Samo u patrijarhalnoj kulturi je moguće da se više poštuju potrebe napaljenih frajera nego djece (...) lutku na napuhavanje kupit ćeš gdjegod, naručit ćeš na internetu, u bilokojoj veličini! Zar su žene kuje? Naša će djeca srati po parkovima, pišati iza automobila?“ (Gretkowska, 2007: 119). Upravo je time Joanna došla na svoju ideju o „tutama na napuhavanje“. Joanna je žena koja na sve načine pokušava prijeći s onoga što je u teoriji nazvano breadwinnerski model braka na uzorak heteroseksualnog para. Brak u kojem se ona nalazi predstavlja prvi model. Muškarac je zaposlen na puno radno vrijeme, a žena na pola radnog vremena. Ovdje se ta polovica može shvatiti kao svi njezini kućanski poslovi i briga za djecu jer Joanna pravog posla nema. Ona želi stvoriti vlastitu karijeru i biti u tome uspješna jer zna da na njega ne može računati. Kako sama kaže nije završila faks da bi sjedila doma. Svjesna je da se žena ne ostvaruje samo radom u kući, pranjem i pospremanjem te brigom za djecu i traži nešto više. Potrebno joj je nešto njezino kako bi se u potpunosti ostvarila. Iako njezin muž ne podržava ideju slastičarnice i ne želi joj pomoći s kreditom, Joanna se ipak odlučuje na taj potez. On je uvjeren da će svi njegovi projekti uspjeti i da se ona ne treba brinuti za novce, no ona se s tim ne slaže. Stoga odlučuje raditi na vlastitom projektu – obitelji, a svoju obitelj ne želi ostaviti bez ijedne kune (Gretkowska, 2007: 178). Prilikom zapošljavanja radnika u svojoj slastičarnici, Joanna pokazuje žensku solidarnost. Odlučuje zaposliti ženu u četrdesetima jer je svjesna koliko je teško ženi u tim godinama pronaći posao da prehrani sebe i svoju djecu. Joannin brak također ne uspijeva. Muž je ostavlja zbog zgodne zubarice, a ona je spremna prijeći preko toga jer su tolike godine uložili u svoj brak, u njezin projekt. Smatra da se nakon toliko godina braka ne odlazi tek tako, ne dopušta mu da ode, no na kraju ipak ostaje sama.

5.4. *Żona Adama,* Monika Rakusa

Monika Rakusa rođena je u Wrocławu 1966. godine. Završila je polonistiku na Varšavskom sveučilištu, a kasnije završava i psihologiju. Radila je kao novinarka te pisala scenarije dokumentarnih filmova. Debitirala je knjigom pod nazivom *39,9,* a 2010. godine objavljena je knjiga *Żona Adama*.

Radnja romana započinje smrću. Adama pregazi tramvaj broj 0, a za sobom ostavlja dvije žene – bivšu i sadašnju. Kinga Dunin, poznata poljska feministica, govori kako se u ovom

[9] *Manifa* je feministički protest organiziran u određenim dijelovima Poljske povodom Dana žena (8.3)

romanu prikazuje kako je žena, bez obzira na njezinu borbu, i dalje žrtva sustava. Taj sustav nije samo Adam koji nije toliko *pater familias* koliko manipulator i egocentrik koji koristi svoju mušku nadmoć. Sa svojom prvom ženom u vječnoj je borbi, a druga mu je dosadna, no obje uspijeva uništiti. Spomenuti je sustav također i ono što je u samoj ženi – njezina ovisnost o drugome i potreba da bude u odnosu s drugim (Dunin, 2010).

Prvo upoznajemo njegovu bivšu ženu Ritu o kojoj nam pripovijeda sveznajuća pripovjedačica**.** Iako je njegova bivša, svejedno je pogađa smrt Adama. Nakon razvoda nisu previše razgovarali, no i dalje je imala trnce kad bi pomislila na njega i njegovu sadašnju ženu kojoj je ostalo sve njegovo – dokumenti, računalo, odjeća, zajednički krevet. Rita se emocionalno nalazila na samom dnu, što je u neku ruku mogla zahvaliti i odgoju i svojoj prirodi. To da je na samome dnu označavalo je da su je već sve emocije napustile i ostao je samo sarkazam. Iskoristila je Adamov sprovod kako bi se još jednom pokazala kao zvijezda njegovoj obitelji i sadašnjoj ženi, pravila se da je u još većoj boli nego što zapravo jest. Njegova ju je smrt prisjetila na dane njihovog braka koji i nisu bili toliko uspješni. Prisjećala se kako je spavala sa svim njegovim prijateljima i na kraju više nije mogla ni odrediti kakav je tko bio jer nije pridavala važnost penisu. Spavala je s njma jer je htjela da je po nečemu pamte. Nedostatak emocija i seks kojemu ne pridaje važnost Rita je objašnjavala kao želju da se ponaša kao muškarac. Doduše, odgovaralo joj je biti ženom jer biti muškarcem nije ni pametno ni estetski. Ona je htjela „postupati kao muškarac – u tijelu žene i sa razumom žene. Nije imala namjeru biti ni dobra ni blaga, a još manje odana i milostiva. Vodit će se gnjevom i ponosom. Tad će ona moći drugima eventualno uništiti život“ (Rakusa, 2010: 39). Smatrala je da ima puno pravo ponašati se kao muškarac jer gnjev, agresija, ponos su upravo, prema mišljenju teoretičara, odlike muškarca, a ne milost, odanost i dobrota.

Rita je psihoterapeut i često je imala problem prilikom razgovora s klijentima jer je uglavnom stajala na stranu slabijih, a s obzirom da je na strani slabijih, muškarci kao jači spol rijetko su dolazili kod nje na razgovor. Kad bi razgovarala s muškarcima, nije znala kako im pomoći. Nije ih podnosila, te radoholičare, poligamiste, monogamiste, alkoholičare i kockare. Žene su pak među sobom komentirale da kod Rite se ide ako se netko želi razvesti. Ona zapravo nije htjela ljudima davati savjete u vezi s brakom jer je, prema vlastitoj procjeni, bila defektna (razvela se). Navode se razlozi problema u brakovima, a još važnije – kako žene pronalaze opravdanje i vlastitu krivicu u svim tim problemima: „osjećam se kao da sam se ja možda se okomila na to, za mene tu više ništa nema, ali imamo djecu, ne mogu djeci to napraviti, možda napokon nešto do njega dopre, imali smo toliko dobrih zajedničkih trenutaka, opet sam mu dozvolila da se useli, jednostavno ne mogu od njega odustati, možda sa mnom nešto nije u

redu, ako ga volim, zašto ne mogu jednostavno s njim bit sretna?“ (Rakusa, 2010: 48). Iako je pokušala prema pacijenticama pokazati razumijevanje u sebi nikako nije mogla razumjeti zašto žena ne napusti muškarca ako je nesretna i ako nije u stanju pronaći se u tom odnosu. Smatrala je da takve žene samo pronalaze izlike, traže ih čak i u djetinjstvu jer ih možda otac nije volio, a zapravo im nije potrebna terapija, nego donošenje konačne odluke. Prema Riti, ženama je rečeno da im je u životu namijenjen jedan muškarac kojemu će posvetiti svoj život te zato i trpe loše odnose, umjesto da odu i naprave nešto za sebe. Žene su lišene spobnosti samoobrane i samoodređenja i bez toga im se pripisuje uloga idealnih žena u svijetu neidealnih muškaraca. Te idealne žene nalaze se u braku s neidealnim muškarcima i naravno da iz tog proizlazi neidealan brak, a žene ga silom žele pretvoriti u idealan. No teško je neidealnog muškarca, a samim time brak pretvoriti u idealan. Stoga žene počinju potiskivati negirati, lagati same sebi i svom braku (Rakusa, 2010: 49).

Rita je ovo vjerojatno shvatila tek nakon razvoda jer je još za vrijeme braka imala veliku potrebu svidjeti se roditeljima svog muža i ponašati se kao „idealna“ žena. Željela je biti toliko dobra da njegova majka pomisli kako joj je cijeli život nedostajala prijateljica, sestra ili čak kći. Htjela je slušati sve njezine savjete, ponašat će se kao prava kućanica – odvajat će rublje, bit će red u ormarima i na policama te će kuhati prema njezinim receptima. No ubrzo joj je bilo jasno da joj to neće uspjeti jer nije odgovarala njihovim idealima. Bila je naivna kad je mislila da će im se svidjeti jer njima smetaju njezina mišljenja i pogledi na svijet. S obzirom na to da su oni antisemiti, homofobi, ksenofobi ocijenili su njezina liberalna mišljenja kao „originalna“, a njegovoj je majci bilo neshvatljivo kako Rita ne zna svog oca, kao i činjenica da je njezina majka luđakinja. Adam je ovu Ritinu potrebu da se svidi njegovim roditeljima, ali i uopće da ima osjećaj kao da pripada nekoj obitelji nazvao „sindromom siročeta“ (Rakusa, 2010: 53). Njegov otac misli da su žene stvorene samo radi seksa, vođenja kućanstva te donošenje na svijet zdravog potomka. Slično je i mislio njegov sin koji je smatrao da u seksu muškarci uzimaju, a žene daju, a daju isključivo kako bi „svezale“ muškarca. Ona nije imala prava pitati gdje on ide, kad se vraća. Sviđalo mu se što je ona kod kuće i čeka na njega. Svoje je stvari objašnjavao kao „veoma važne“ i to je bilo sve što je o njima mogla znati. Naravno, on smije pitati, štoviše mora znati gdje je ona i što radi jer to je ipak samo izraz brige. Odlučila je biti poput njega, nije htjela svoj život podređivati njegovim potrebama, tj. prilagođavati se njemu. Prestala je govoriti gdje je, s kim je i što radi, postala je nepredvidiva, nesistematična. Ponekad je radila danima bez da pita kakvi su njegovi planovi. Smatrala je da „ako već on ima pravo na život prema vlastitim pravilima, ako već

ima pravo na samostalnost, mora imati na umu da i ona ima ista takva prava“. (Rakusa, 2010:83).

Rita je dobila ime po Riti Heyworth[10] i njezina je majka htjela kako bi Rita baš kao i popularna glumica bila izazov i kazna za muškarce. Smatrali su je zgodnom i seksi, a zapravo je bila prepuna suprotnosti. Bila je djetinjasta, ali ohola, bespomoćna i samostalna, ženstvena i tvrda, nevina i razuzdana. Kao da je bila spoj svih karakteristika pripisanih ženskom i muškom rodnom identitetu. Muškarac koji bi se stvarno potrudio mogao je iz njezine prirode stvoriti idealnu ženu. Iskorištavala je svoj dobar izgled, svi su joj htjeli pomoći, otvoriti vrata, propustiti u redu, platiti. No ona je prema svema tome bila ravnodušna. Nije mogla zadržati jednog muškarca, stalno je tražila nešto novo, zaljubljivala se i odljubljivala. Umjesto toga, htjela je osvojiti žene. Htjela je ostvariti dobar odnos s majkom, ali nije uspjela, a htjela je imati i pravu prijateljicu, žensku osobu na koju se može osloniti, s obzirom na to da nije mogla računati na muškarca. Jedina njezina prijateljica bila je Agata, u čijem je obiteljskom domu pronašla i svoj pravi dom i tamo se osjećala ugodno. To je bio taj „sindrom siročeta“ o kojem je govorio Adam. Neprestano je tražila zamjensku obitelj jer vlastitu nije imala. Rita pokušava utješiti svoju svekrvu kad je njezin muž ponižava i govori neka radi to što joj dobro ide – kuha, a neka se u druge stvari ne petlja. Rita joj daje primjere njezinih poznanica koje imaju sličnu situaciju u kući. Primjerice, muž njezine prijateljice mora joj svaki tjedan spomenuti kako ona nema pojma o ničemu, a druga prijateljica osjeća se podređena vlastitom mužu jer on gradi svoju karijeru, a ona sjedi kod kuće i odgaja dijete. Kad je htjela spomenuti da se ponekad i Adam tako ponaša, svekrva je odmah stala na stranu svoga sina, objašnjavajući da je za to kriva Rita jer stalno mora isticati vlastitu samostalnost. Ni njezin brak nije prošao bez nasilja pa ju je tako Adam čak dva puta udario prilikom najgorih svađa, no s druge strane „tako govore sve pretučene žene, mijenjajući samo koliko ih je puta udario“ (Rakusa, 2010, 82). Njegova je majka, koja je također bila u sjeni svog muža, ignorirala njezine plave obraze, ali je zato pričala o tome kako je Adam imao teško djetinjstvo jer ga je otac „dresirao“ i pokušao ga ojačati. Svekrva je bila spremna povezati se s Ritom na temelju toga što su obje na neki način zlostavljane, htjela joj je pružiti suosjećanje, pomoći izdržati, a Rita se nad tim zgražala. Užasavala ju je činjenica da se žene povezuju i drže zajedno zbog masnica na licu, a ta povezanost trajat će sve dok će biti tih istih masnica (Rakusa, 2010: 87). S obzirom na to da je bila psihoterapeut i da je čitala različite psihološke vodiče, Rita je mogla samu sebe manje-više procijeniti. Ona je žena u četrdeset drugoj godini, zaposlena, već

[10] Rita Hayworth bila je glumica i seks-simbol tijekom 30-ih i 40-ih godina prošlog stoljeća

nekoliko godina u depresiji koju uspješno skriva. Prati je nedostatak muške uloge u životu, kao i patološki odnosi s majkom koja je patila od psihoze. Pacjentica, kako samu sebe naziva prilikom dijagnoze, ima ambivalentan odnos prema samoj sebi te pokazuje narcističke karakteristike osobnosti te se prema potrebi neprijateljski ponaša prema muškarcima (Rakusa, 2010: 90). Bivša žena Adama smatra da žene žele biti jednake muškarcima, buntovne su i preuzimaju aktivnu ulogu, no svejedno su i dalje pasivne jer neprestano govore „ne“ muškarcima – ne tuci me, ne pij, ne udaraj, ne zlostavljaj. Žalila je jer je toliko dugo mislila da je ljubav najvažnija i da se ljubavi treba nadati, a zapravo čovjek prvo treba naučiti biti sam. Sveznajuća pripovjedačica nam otkriva Ritine misli te nam govori kako Rita smatra se žene jedino ostvaruju u relaciji s drugim ljudima, ženama je uvijek potreban netko drugi da se ostvare i da prema drugoj osobi pokažu osjećaje. Ove Ritine misli potvrđuju tezu autorice Majbrode, spomenute u prethodnom poglavlju, kako tradicionalnim karakteristikama ženskosti smatraju razumijevanje, briga, odgovornost, osjetljivost koje prema mišljenju sociologa žena ostvaruje i pokazuje samo u prisutnosti druge osobe (Majbroda, 2012: 384).

Njezin se brak raspao jer je odbila udovoljiti zahtjevu Adama da se promijeni. Govorio joj je što ne može prihvatiti i što svakako treba promijeniti. Buntovna Rita, koja nije htjela biti podređena nekom muškarcu, govori mu da bi možda trebao zamijeniti nju, a ne ona sebe. Iako se to može shvatiti kao svojevrsna Ritina pobjeda, odbila je promijeniti se zbog muškarca, Rita je kao svoju pobjedu nad Adamom shvaćala nešto drugo. Ostala je trudna, no Adam je smatrao da mu trudnoća u tom trenutku ne odgovara, on ne zna ništa o djeci, ne želi to dijete i osjeća pritisak, a Riti je zasigurno još gore – ona je ta koja će morati promijeniti način svog života, više neće biti neovisna, imat će dijete (ona, ne on). Morat će prestati sa svim glupostima, zabavama, neodgovornošću. Tako je odlučila priroda, ne on (Rakusa, 2010: 127). Dakle, ona je bila ta koja je morala promijeniti svoj život zbog djeteta, to je zapravo njezino dijete, a njega kao da se to ne tiče, štoviše nije mu trenutno „zgodno“ imati dijete. Odlučila ga je kazniti. Znala je da će patiti i da će mu biti žao te je odlučila pobaciti. Iako je to zapravo bila Pirova pobjeda, Rita je slavila svoj trijumf nad uplakanim i slomljenim Adamom, osjećala je kao da ima moć nad njim.

Nakon razvoda s Ritom, Adam je pronašao svoju drugu ženu, Ritinu potpunu suprotnost. Anna je cijeli život, za razliku od nepredvidive Rite, imala raspored za svaku minutu svojeg života. Sukladno tom rasporedu bavila se gimnastikom, pomagala drugim učenicima, išla na bazen, sudjelovala u izborima, čak je skupljala i kamenje jer je tako njezin otac radio. No Anna je za sebe mislila da će gorjeti u paklu, da je prokleta, nečista i lažljiva jer zapravo ništa od toga ne voli niti je zanima. Svoje „grešno“ tijelo Anna skriva lijepom odjećom i savršenom

šminkom. Cijeli je život bila idealna, primjer drugima kakvi trebaju biti, no sve je to bila kamuflaža, u njezinoj se glavi odvijalo nešto sasvim drugačije. Uvijek su je pitali što bi htjela, no ako bi nešto i htjela, ona nikad nije znala kako to tražiti ili uzeti (Rakusa, 2010: 143). Nije bila u stanju ni donijeti odluku što učiniti s Adamovim tijelom, drugi su to morali odlučiti mada je ona u svojoj glavi dobro znala što želi. Njegova ju je smrt podsjetila na to kako izgleda njezin cijeli život. On je sad taj umjesto koga se donose odluke. Cijeli život je on pripadao odraslima, onima koji odlučuju, a sad to drugi rade za njega jer on sam ne može.

Anna nakon smrti Adama želi se što prije vratiti na posao u izdavačku kuću, no ponovno netko drugi donosi odluku umjesto nje i natjeraju da dulje ostane na bolovanju. S obzirom na nedostatak asertivnosti, Anni je psiholog savjetovao pohađanje nastave asertivnosti, a njezinu je osobnost okarakterizirao kao pasivno-ovisnu. Dobiva zadatak napisati pismo ljudima koji ju ne poštuju, pokazati otpor onima koji je omalovažavaju, no sam zadatak za nju je toliko odbojan i nemoguć da prestaje odlaziti psihologu. Naravno, najveći Annin neprijatelj bila je Rita, prva žena Adama. Zbog nje se osjećala kao da je ona tek „žena-zavoj“, morala je pomoći Adamu preboljeti Ritu i učiniti sve kako se ne bi njoj vratio (Rakusa, 2010: 152). Zapravo joj nikad nije bilo jasno zašto je s njim – iskušenje, samoća ili očaj?

Anna nije imala namjeru negdje se dugo zadržavati, sve svoje stvari je bacala, palila. Njezine su stvari stale u jednu sobu, na dvije police, a Adam je zauzimao sav ostali prostor u njihovoj kući. Ona nije htjela da se netko drugi zamara njezinim stvarima i problemima nakon njezine smrti pa je red održavala sama. Jedino što nije bacala bili su dnevnici i vodiči u stilu kako pronaći sreću u životu. Uporno je tragala za srećom, čitala je različite knjige ne bi li je pronašla. Čitala je knjige koje pružale savjete kad reći ne, a kad da, kako govoriti manje, ali ali snažnije, kako govoriti o sebi, a pritom ne biti dosadan, kako naučiti živjeti u obitelji, u samoći – generalno, čitala je kako živjeti jer sama nije znala. Bila je toliko ovisna o drugima i nesigurna u sebe da su joj bile potrebne knjige i tuđa iskustva kako bi naučila živjeti.

Anna je još od djetinjstva mislila kako su sve žene iste. Možda ne fizički, ali psihički malo koja je bila drugačija. Za razliku od žena, muškarci se među sobom razlikuju „makar i time da jedan pije, a drugi ne. Treći često putuje, četvrti je odustan duhom. Ali zato taj peti – njezin tata – je jako dobar, snalažljiv i zaista odgovoran“. Sve ovisi o tim razlikama među muškarcima, o njima ovisi hoće li život biti dobar ili loš, dok o ženama ništa ne ovisi. Žene nemaju utjecaj na to hoće li ih muškarac tući ili ne, ili će biti dobar i odgovoran pa će biti sretne, a život lijep. „Žene život samo njeguju, skaču oko njega, pružaju oslonac, oblače i hrane. (...) Žene su službenice koje umjesto toga da postoje, ispunjavaju desetke obveza. A sve te malo važne, glupe, ženske obveze svode se na jednu veću i osnovnu. Privući sebi

odgovarajućeg muškarca i zatim ga držati uz sebe“ (Rakusa, 2010: 185). Cijeli život žene se svodi na male usluge koje pruža muškarcu zbog kojih će izabrati upravo nje, a ne drugu jer su, izuzev toga, sve identične. Žene žele što bolji i kvalitetniji život, a misle da im to može pružiti samo pravi muškarac. Kao i u slučaju Ritine priče, ove nam misli junakinje otkriva sveznajuća pripovjedačica. Pripovjedačica nam otkriva junakinjine misli, no zapravo je teško odrediti jesu li to samo misli Anne ili pripadaju i samoj pripovjedačici. Ona nam također otkriva kako Anna ima loše mišljenje o ženama, a stekla ga je zbog svoje majke koja je s njezinim ocem bila ne zbog ljubavi, već zbog koristi i napretka u životu. Nažalost, napredak njezine majke kratko je trajao jer ju je muž ostavio zbog druge. To je još jedan od razloga zašto je Anna imala problem sa ženama. Majka joj je usadila u glavu da joj je svaka žena suparnica, da ju svaka iskorištava, ni jednoj ne treba vjerovati jer će joj u konačnici oteti muškarca, a ona će ostati sama. Nakon razvoda roditelja, Anna je morala ostati s ogorčenom majkom koja je na sve načine pokušavala ocrniti oca. Nije osjećala nikakvu povezanost s majku, štoviše osjećala se kao da je nije ni imala, ali zato je osjećala bliskost i privrženost ocu iako ih je bez riječi ostavila, a ona ga je čekala i čekala.

Anna nikad nije imala dvojbe želi li dijete ili ne. Bila je žena, a to je podrazumijevalo da želi imati dijete. Htjela je roditi čim upozna odgovarajućeg muškarca, a to je za nju bio Adam. Kad su se vjenčali on je imao četrdeset godina, njegovi su roditelji također ostarili i očekivalo se od Anne da što prije ostane trudna i podari im savršenog potomka. Svi su znali da je Rita pobacila pa su sve nade polagali u Anninu trudnoću. Također, njezin je brak morao biti potpuna suprotnost onome što je Adam prošao s Ritom, morao je biti savršen, a to bi se najlakše ostvarilo rođenjem djeteta jer je upravo to nedostajalo njegovom prvom braku. U teoriji, čitajući sve priručnike i vodiče, Anna je bila spremna, no nitko je nije pripremio na praktičan dio. Njezina priroda, odnosno tijelo nije bilo „odgovarajuće“. Zbog svojih patrijarhalnih uvjerenja koje nam prenosi sveznajuća pripovjedačica, Anna je znala da je ona razlog zbog kojeg ona ne može imati djecu, ona je neplodna, a s njezinim je muškarcem sve u redu. Kad je napokon ostala trudna i ostvarila svoju životnu ulogu žene, osjećala se bolje nego kad je obranila doktorat iz polonistike. Napokon je postala prava žena (Rakusa, 2010: 249). Priželjkivala je sina, naravno, kao i svi drugi u obitelji. Rođenje sina bilo bi idealno, a i bojala se kako bi se odnosila prema kćeri s obzirom na vlastiti odnos s majkom. Kad se zaista ispostavilo da će roditi sina, svi su bili oduševljeni Adamom i činjenicom da će se njihova loza nastaviti. Kao da je bilo važnije da se njihovo prezime dalje prenosi, kao da ona više nema veze s time, postoji kako bi omogućila daljnje postojanje njihove porodice. Adam je na kraju ostao bez drugog djeteta. Anna je imala spontani pobačaj i nije se uspjela ostvariti kao

majka. Smatrala je to vlastitom krivicom jer nije primijetila da se dijete ne miče, osjećala se beskorisnom i mislila je kako zbog toga zaslužuje umrijeti (Rakusa, 2010: 253). U Anninom slučaju najbolje se primjećuje ono o čemu je pisala Luce Irigaray. Rođenje djeteta smatra se nečim najljepšim u ženinom životu, no pritiskom društva ono postaje i ne tako lijep događaj. Žene su sve više pod pritiskom rađanja, to je postala obveza, a posebno rađanje muške djece. Nekad su stvarale, a danas je njihova obveza roditi dijete, najbolje muško, te im na kraju ostaju samo bol i umor (Irigaray, 1999: 80). Rađanje je postalo ženina obveza, a Anna je također osjećala obvezu roditi (muško) dijete, a na kraju je ostala bez njega.

U trećem dijelu knjige čitatelju se izravno obraća pripovjedačica. Opisuje nam kako je izgledao susret Rite i Anne te zašto je do njega došlo. Anna je pronašla Adamov esej o ženama. Silno je u njemu htjela pronaći toplinu, osjećaje, opis sebe, ali o njoj nije bilo ni riječi. Kao ni o Riti što ju je iznenadilo jer je uvijek mislila da je barem ona bila važna i da je cijeli život bila u njezinoj sjeni. Adam je zapravo pisao o tome kako muškarci doživljavaju žene. Dakle naglasak je bio na muškarcima, a ne na samim ženama. Esej je htjela podijeliti s Ritom te su se našle i odlučile na osvetnički čin. Obrisale su Adamov esej s računala te provedu ostatak noći zajedno u intimi. Iako su cijeli život imale problema sa ženama u svom životu, a posebice majkama, ipak uspijevaju se zbližiti. Dunin tvrdi kako je njihovo zbližavanje bilo potrebno kako bi Adam konačno umro, a mora umrijeti jer nesposoban imati ravnopravan, partnerski odnos sa ženom (Dunin, 2010).

5.5. Sinteza analize

U izabranim se romanima susrećemo različite ženske likove. Upoznajemo se s bezimenim ženskim likom u romanu Ivane Sajko, s Tildom, Klarom, Joannom, Ritom i Annom. Sljedeća tablica sažeto će pokazati zaključke o likovima koji su proizašli iz analize romana.

	ONA	TILDA	KLARA	JOANNA	RITA	ANNA
dob	četrdesete	četrdesete	četrdesete	četrdesete	četrdesete	četrdesete
zaposlenje	nezaposlena; dramska glumica	učiteljica hrvatskog jezika; radio voditeljica	liječnica	nezaposlena	psiholog; doktorat	polonist; lektor; doktorat
bračni status	udana	udana	udana	udana	razvedena	udovica
muškarac	nezaposlen; depresivan i ogorčen	sudac; zlostavljač	nezaposlen; depresivan	zaposlen; pater familias	umro; pisac i kritičar	umro; pisac i kritičar
odnos prema muškarcu	brak bez ljubavi; nesretna; nedostatak novca narušava njihov odnos	brak jer je mislila da je najvažnije u životu imati muža; izgubila interes; ubija ga	njegova depresija tjera je od njega; pronalazi ljubavnika	polako gubi interes, ali ne odustaje od braka jer je to *projekt* na kojemu radi već 20 godina	ponaša se prema njemu onako kako on prema njoj	poslušna, nema svoje ja, želi biti bolja od prve žene
odnos muškarca prema njoj	želi je istući, ali to ne učini; ne podnosi je; naziva je tumorom; misli njoj je mjesto u kući s djetetom i kućanskim poslovima	zlostavlja je psihički i fizički; misli da joj je mjesto u kući s djetetom i kućanskim poslovima	zbog depresije i lijekova ne pokazuje interes, ali voli je i želi spasiti brak	misli da je ženi mjesto u kući s djecom i da se mora baviti kućanskim poslovima	ne sviđa mu se što se ponaša poput njega, želi da se promijeni da bude poslušna i pokorna žena	tražio je u njoj utjehu zbog raspada prvog braka
odnos prema majčinstvu	neplanirana trudnoća; voli dijete i brine se za njega, iako ne osjeća majčinski instinkt	ne osjeća majčinski instinkt; rodila jer je trudnoćom htjela uloviit muškarca; nije previše zainteresira na djetetom	trudna, a ne zna tko je otac; spontani pobačaj	ima troje djece; planiraju četvrto jer je muž tako odlučio; voli svoju djecu i biti majka	ne osjeća majčinski instinkt; pobačaj kao osveta	želi biti majka jer je žena i to se od nje očekuje; spontani pobačaj

Tablica 1: Analiza ženskih likova u izabranim romanima

Ono što svi ženski likovi imaju zajedničko jest to da su u četrdesetim godinama. Njihova struka, odnosno zaposlenje manje-više podržavaju teorijsku tezu da ženama pripadaju poslovi u obrazovanju ili zdravstvu, ili nekim drugim društvenim područjima. One su liječnice, psiholozi, učiteljice, glumice. Sve imaju završen fakultet, neke čak i doktorat, no to im nije dalo sigurnost da će imati posao. Sve redom bave se onime čime mogu pomoći drugim ljudima, bilo to psihički ili fizički.

One su udane, ili su barem bile, a razlozi za brak su ponekad opravdani, a ponekad skroz banalni kao što je to u Tildinom slučaju. Žene su se odlučile na brak zbog djeteta, a to je u današnje vrijeme postao sve češći razlog za potpisivanje bračnog ugovora, zbog toga što misle da je brak nešto što im treba kako bi se osjećale kao žena, jer im treba financijska i emocionalna sigurnost. Zapravo za ni jedan lik se ne navodi kako se udala iz ljubavi, već su uvijek bili prisutni neki drugi razlozi koji će im u određenom stupnju olakšati život. Teorija također potvrđuju da ženama bračni ugovor omogućava financijsku sigurnost, ali i emocionalnu jer će se time osjećati poput prave žene, napravile su ono što se od njih očekivalo.

S obzirom na to da brakovi nisu bili sklopljeni iz ljubavi, oni su najčešće nesretni. Za to je također krivo teško postsocijalističko razdoblje koje u najvećoj mjeri obilježava već spomenuta nezaposlenost. Parovi suočeni s nezaposlenošću ogorčeni su, međusobno to sebi predbacuju i vlada sveopće nezadovoljstvo. U romanima se često pojavljala uloga nezaposlenog muškarca ili muškarca s nesigurnim zaposlenjem. U teoriji su uglavnom žene te koje ne mogu pronaći posao ili rade na pola radnog vremena, no djela nam pokazuju da ni muškarci ne mogu pobjeći od surove realnosti te da su i oni zahvaćeni tim problemom.

U analizi se pojavljuje i problem nasilja nad ženama. Pod nasiljem nad ženom u obitelji ili intimnim odnosima podrazumijeva se fizičko, seksualno i psihičko nasilje. Uz ta tri oblika ponekad se spominju i neki drugi oblici nasilja, a to je prije svega ekonomsko, materijalno nasilje. Ekonomsko nasilje koje se sve više primjećuje u današnjem društvu označava ograničavanje i kontrolu ženskih ekonomskih resursa i potencijala i potrebno ga je razlikovati od ekonomske ovisnosti žene o partneru pri čemu žena nema financijskih mogućnosti da zadovolji vlastite potrebe (Klasnić, 2011: 336). Patrijarhat je bio taj koji je u društvu dopuštao obiteljsko nasilje nad ženama. Muškarac je autoritet dok mu je žena podređena i smatra se gotovo pa njegovom imovinom. Feminističke teorije naglašavaju, a sociologija potvrđuje tu tezu, da je društvena nejednakost povijesno uvjetovana te da je glavni uzrok nasilja nad ženama nejednaki odnos već spomenute moći između muškaraca i žena. (Swearingen, 2003 prema Klasnić, 2011: 337). Pojavom pojma roda sedamdesetih godina, pojam moći prešao je

s kategorije klase na kategoriju roda pričem ženski rod karakterizira nedostatak moći u odnosu na muški. Iako svi prepoznaju razlike između muškaraca i žena, oni se različito vrednuju u različitim kulturama, a sve kulture i društva dodijeljuju nižu vrijednost ženama. Muško nasilje nad ženama usko je povezano s rodnim ulogama koje nameće patrijarhat. Spomenuto je već kako se rodne uloge usvajaju socijalizacijom. Stoga ne čudi da je glavni muški lik iz romana Ljubavni roman strahovao da njegov sin neće postati poput njega, a Tilda se bojala hoće li i njezina kćer biti jednako zlostavljana poput nje i hoće li se znati obraniti jer je takvo ponašanje naučila od nje. Također, Adamov otac tukao je svoju ženu, a onda je Adam tukao svoju, a ista je situacija bila i s Tildinim mužem. Prema Klasnić društvena konstrukcija roda najvažnija je prilikom istraživanja obiteljskog nasilja i nasilja u intimnim vezama. Muškarci i žene u takvoj interakciji zauzimaju različite položaje zbog strukture rodnih odnosa te patrijarhalne konstrukcije muškog i ženskog. Godine 1993. usvojena je i Deklaracija o ukidanju nasilja nad ženama u okviru Opće skupštine Ujedinjenih naroda. Deklaracija govori kako je potrebno prepoznati da je nasilje nad ženama zapravo odraz nejednakih odnosa moći muškaraca i žena te je to jedan od glavnih društvenih mehanizama prema kojem se jasno vidi podređen položaj žena u odnosu na muškarce (Klasnić, 2011: 338). Već je spomenuto da žene nerijetko ne prijavljuju muškarce za zlostavljanje jer se boje, kako i muškarca tako i osude društva. Primjer toga vidimo upravo u romanu *Ljubav na posljednji pogled*. Tilda se boji da će je muž ubiti ako ga ostavi pa i dalje trpi njegovo nasilje. Iz straha ne ostavlja nasilnog muža, no problem s osudom društva nema jer se čak i ispred otvorenog prozora svađa s njim. Jedan od primjera nasilja koji se svakako treba spomenuti jest ekonomsko nasilje nad ženama, a ono obuhvaća sljedeće ponašanje: „ uskraćivanje i/ili oduzimanje financijskih sredstava, dovođenje žene u položaj da moli za novac, davanje 'đeparca', potpunu kontrolu kućnog budžeta...“ (Ajduković, Pavleković, 2000; Fawole, 2008; Sharp, 2008, prema Klasnić: 2011: 342). Žrtva ovog nasilja, koje je tek nedavno prepoznato, jest lik Joanne, koja čak za samu sebe govori da je „panda domu“, odnosno dobije ono što joj muž da. Ne može dići kredit bez njega, mora posuđivati novce od njega, on je taj koji odlučuje što će se učiniti s novcem. Istraživanja pokazuju da žene koje su žrtve nasilja, često su žrtve i nekog oblika ekonomskog nasilja, a ti oblici uglavnom su se odnosili na „ometanje žene u njenoj edukaciji, zapošljavanju ili zadržavanju radnog mjesta, kontrolu pristupa vlastitim ekonomskim resursima...“(Sharp, 2008 prema Klasnić, 2011: 343). Ekonomsko nasilje stvara tenzije u obitelji te materijalne brige koje kasnije postaju uzrok drugim oblicima nasilja.

Spomenuti oblik ekonomskog nasilja koji se odnosi na ometanje žene u edukaciji i zapošljavaju, također je povezano sa stavom muškaraca u izabranim romanima da je mjesto

ženi u kući, da je njezina zadaća brinuti se o djeci u kućanstvu. Tradicionalna podjela među muškarcima i ženama znači da je muškarac glava kućanstva i odgovoran je za financije, dok je žena odgovorna za posao u kućanstvu te odgoj djece. Otkako su žene dobile mogućnost normalnog zaposlenja na puno radno vrijeme, promjene koje se mogu primijetiti u kućanstvu jesu njezin smanjen rad u kući te povećan sukob i stres među supružnicima i uopće smanjenje interakcije Posljedice neravnopravne podjele rada najviše osjete žene, a tek onda muškarci (Topolčić, 2001: 769). Brojna provedena istraživanja pokazuju da je tradicionalna podjela rada i dalje prisutna bez obzira na društveno uređenje. To pokazuje i analiza romana prema kojoj i u poljskom i u hrvatskom društvu muškarci inzistiraju na tome da žena radi kod kuće, te se bavi odgojem djece, a oni će raditi i zarađivati (likovi Tilde, Joanne). Prema toj tradicionalnoj podjeli rada, ženski poslovi koje ona obavlja, a oduzimaju najviše vremena su kuhanje, čišćenje, kupovina, pranje te peglanje. Ti poslovi su vremenski dugotrajni, ponavljaju se, izvršavaju prema određenom rasporedu, a prije svega od njih se ne može pobjeći. Rutinski poslovi stvaraju kod žena osjećaj ropstva te se javljaju depresija i nezadovoljstvo, no kad im muškarci u tome pomažu, osjećaj bračnog zadovoljstva se povećava (Topolčić, 2001: 776).

Da su žene nezadovoljne, gotovo i na rubu depresije pokazuje i činjenica da se sve manje žena odlučuje na majčinstvo. Analiza knjiga pokazala je da se žene odlučuju na majčinstvo kako bi se udale, zadržale muškarca ili pak zato što se to od njih očekuje jer su žene. Upravo zbog toga što žene obilježava privatna sfera od njih se očekuje i da budu majkama i da odgajaju djecu, a muškarcima pripada javna sfera te je na njima da stvaraju povijest i kulturu. U patrijarhatu uvijek se podrazumijevalo da je žena-majka, kao što to misli i lik Anne u knjizi *Žona Adama*, te da je to njezina osnovna uloga kojom se ostvaruje. Ženski likovi u romanima ne osjećaju se kao majke, a neke od njih odlučuju se na abortus ili imaju spontani pobačaj što smatraju samo dodatnom potvrdom da uloga majke nije za njih, odnosno da su iznevjerile svoju prirodu.

Iako četiri romana ne mogu donijeti konačnu presudu o društvu u postsocijalizmu, zaključak se svejedno može izvesti. Žene su u odnosu na muškarce podređene. Muškarci su moćniji, a svoju moć pokazuju ponajprije nasiljem, bilo to fizičkim ili ekonomskim. Ženama su pripala zaposlenja u obrazovanju, zdravstvu ili nekim drugim društvenim područjima što potvrđuje i teorija. Odlučuju se na brak zbog financijske i emocionalne sigurnosti, no bez obzira na to ne ispunjavaju sve svoje rodne uloge. One se ne osjećaju kao majke, rade sa svojim tijelom što žele (preljubnice su) te sustavno pružaju muškarcima otpor kao jačem spolu, odnosno rodu. Iz

navedenog se može zaključiti da u postsocijalističkom vremenu u patrijarhalnoj kulturi žene možda jesu podređen, nemoćan rod, ali se trude to promijeniti i bore se za sebe.

Autorice koje su napisale romane osim što su književnice, one su također istaknute u javnoj sferi kao građanske osobe te progovaraju o problemima žena u postsocijalističkom vremenu. Izuzetak je Monika Rakusa koja se ograničila na književnost. Već je spomenuto kako je Vedrana Rudan autorica brojnih kolumni u kojima je artikuliran njezin politički stav o položaju žena. Rudan u svojim kolumnama oštro kritizira društvo te se bori sa ženska prava. Često piše o podređenom položaju žena, kako žene mogu bez muškarca, o nasilju nad ženama pri čemu zagovara da se žene izbore za sebe i uzvrate istom mjerom. Doduše, svoje provokativne nastupe u javnosti, pisane ili govorene, objašnjava kao samo izvor zarade. Rudan je u svom romanu *Ljubav na posljednji pogled* kroz pripovjedačicu u prvome licu opisala život žene koja je žrtva nasilja. Pripovjedačica, koja je ujedno i glavni lik, nam oštrim i vulgarnim jezikom pripovijeda o svojem životu, o tome kako ju je tukao otac, a kasnije i muž. Monolog glavnog lika može se povezati i sa životom same autorice, koja u jednom od intervjua objašnjava kako je nastala knjiga: „Čim je izašlo *Uho, grlo, nož,* svima sam rekla da ću napisati knjigu za svoju dušu i to knjigu o nasilju. Ne zato što je neki naš političar prebio svoju gospođu, nego zbog toga što je moj otac prebio mene, i moj bivši muž također“ (Dnevni kulturni info, 2003). Autorica je željela napisati knjigu o nasilju jer je htjela sa sebe skinuti traumu mlaćenja žene, a također smatra da je teško pisati o nasilju ako osoba to nije sama prošla. Manuela Gretkowska je na jedan posve drugačiji način izrazila svoje političko stajalište. Ne bi li izrazila svoje nezadovoljstvo položajem žena u Poljskoj, Gretkowska je 2006. godine napisala „Manifest“, kojim je započeo društveni pokret pod nazivom *Polska jest kobietą* (*Poljska je žena*). Kasnije je taj pokret pretvoren u političku stranku pod nazivom *Partia Kobiet* (*Stranka Žena/Ženska stranka*). Postulati stranke uglavnom su bili vezani uz prava žena, no sama stranka nije se htjela deklarirati kao desnica ili lijevica. Neki od postulata stranke bili su: žene moraju imati osiguranu liječničku skrb, posebice tijekom trudnoće i pri porodu, oštrije kazne za maltretiranje žena, silovanje i za prisiljavanje na prostituciju, skrb za samohrane majke, mogućnost antikoncepcije, liječenje neplodnosti te mogućnost donošenja odluke u vezi s abortusom. Gretkowska je bila vođom stranke, no nakon parlamentarnih izbora 2007. godine odlučila je dati ostavku (Culture.pl, 2003). Danas stranka nosi ime *Inicjatywa Feministyczna* (*Feministička inicijativa*). Njezin roman *Kobieta i mężczyźni* samo je jedan u nizu u kojem se bavi problematikom muško-ženskih odnosa, u kojem kroz sveznajuću pripovjedačiću u trećem licu preispituje liberalan i konzervativan brak te podređenost žene u tim brakovima i probleme s kojima se žene danas susreću: ekonomska

ovisnost o muškarcu, majčinstvo, trudnoća, preljub te borba žene za vlastita prava. U monološkom *Ljubavnom romanu* teško je reći je li autorica Ivana Sajko htjela prikazati raspad braka ili prikazati postsocijalističku stvarnost. Autorica smatra kako su Hrvati navikli na nesigurna primanja i doživotno podstanarstvo te su to prihvatili kao nešto normalno. Sajko daje kritiku društva te smatra kako normalizacija stanja u kojem čovjek nije sposoban izboriti se za sebe i za kvalitetniji život stvara frustrirane i depresivne ljude. Njezin roman prikazuje ljude koji ne znaju kako se boriti, kako napraviti bolji život već se prilagođavaju onome što im je nametnuto. Sajko tvrdi kako društvo koje brine za svoje građane više ne postoji te da se više nikad neće oformiti u obliku socijalne države koja je nekad postojala. Autorica političku i socijalnu situaciju koristi kao jedan od ključnih motiva za pisanje svojih romana i drama, daje kritiku društva koje je rijetko kad spremno pružiti podrušku onim slabijima, koji ne mogu sami sebi pomoći (Ožegović, 2015).

Romani koje pišu autorice svakako su odraz njihovog javnog mišljenja te se u njima može iščitati, što one misle o današnjem položaju žena te o društvu u vrijeme postsocijalizma. Pripovjedači u romanima su ili sveznajući ili pripovjedač u prvome licu kao što je to u romanu *Ljubav na posljednji pogled*. Takvi nam pripovjedači monološkom tehnikom otkrivaju misli glavnih junakninja, njihovu borbu u postsocijalističkom društvu za vlastita prava, a istovremeno daju i naznaku što autorice misle o toj problematici.

6. Zaključak

Diplomski rad bavi se problemom žena u postsocijalističkoj, patrijarhalnoj kulturi u odnosu na njihovu reprezentaciju u književnosti. U postsocijalizmu uslijedile su brojne političke, ekonomske i socijalne promjene. Promjene kojima je postsocijalizam najviše zahvaćen su mortalitet, pobačaj, obuhvaćenost školovanjem, rađa se sve manje djece, sve je manje sklopljenih brakova, nezaposlenost i povratak patrijarhata. Položaj žena u patrijarhatu je nepovoljan jer su na brojnim područjima njima podređene. Žene dobivaju manje plaće, nemaju sigurno zaposlenje, od njih se očekuje da se bave kućanskim poslovima. One su slabiji spol, ali i rod kojeg odlikuju osjećajnost, iracionalnost, nelogičnost, plahost, ograničena praktičnost te slabost i bespomoćnost. S druge strane muškarci su ti koji imaju moć nad ženama u gotovo svim društvenim aspektima. Ženama osim privatne sfere pripada i kategorija prirode što je usko vezano s njezinom mogućnošću rađanja i ulogom majke. Svrha diplomskog rada bila je analizirati izabrane romane te na temelju teorijske literature zaključiti je li položaj žena zaista nepovoljan te jesu li one zaista podređen, nemoćan spol, odnosno rod. Motivi koji se nameću kao najvažniji prilikom analize su: ekonomska situacija žena, brak, majčinstvo te problem nasilja nad ženama i abortus. Također, diplomski rad bavi se problematizacijom uloge književnosti te istražuje na koji način ona odražava društveno stanje. Analiza romana *Ljubavni roman* Ivane Sajko, *Ljubav na posljednji pogled* Vedrane Rudan, *Kobieta i mężczyźni* Manuele Gretkowske i *Żona Adama* Monike Rakuse pokazala je da su u navedenim romanima žene zaista nemoćne u odnosu na muškarce. Jasno je da je teško donositi zaključke o položaju svih žena na temelju analize četiriju romana, no zanimljivo je kako se u svim romanima ponavljaju isti problemi što ipak govori o tome u kakvom društvu živimo. U postsocijalističkom patrijarhatu njima pripadaju poslovi lošije plaćeni poslovi u odnosu na muškarce. Ono o čemu se malo govori je to da su i muškarci pogođeni problemom nezaposlenosti koji vlada u postsocijalizmu, a takav problem znatno se odražava na muški ego, a zatim i na samu ženu. One su zlostavljane i fizički i ekonomski. U romanima prevladava tradicionalno mišljenje da se žena mora baviti kućanskim poslovima te rađati djecu, a svaki ženski otpor i borba za prava kažnjen je fizičkim ili psihičkim zlostavljanjem. Ženski likovi misle da će im veza s muškarcem pružiti sigurnost, financijsku i emocionalnu, no kasnije se uvjeravaju da je važnije biti samostalan i naučiti biti sam, nego u lošem odnosu, odnosno braku. Ženski likovi navedenih romana su na neki način odraz mišljenja autorica romana koje su također i aktivne u javnoj sferi te kao građanske osobe progovaraju o položaju žena u današnjem društvu.

Postavlja se pitanje hoće li žene ikad biti u potpunosti ravnopravne muškarcima, hoće li se prestati govoriti o tome koji spol/rod ima moć nad drugim. Ženska borba za spomnutu ravnopravnost traje već stoljećima, a izgleda da će još potrajati.

7. Sažetak

Diplomski rad analizira položaj žena u postsocijalističkoj patrijarhalnoj kulturi i njezinu reprezentaciju u odabranim romanima iz hrvatske i poljske književnosti. Analiza se temelji na izabranim romanima, a to su: *Ljubavni roman* (Ivana Sajko), *Ljubav na posljednji pogled* (Vedrana Rudan), *Kobieta i mężczyźni* (Manuela Gretkowska), *Żona Adama* (Monika Rakusa. Analiza se odnosi na promjene koje su zahvatile društvo za vrijeme postsocijalizma te kako su se žene u njemu snašle, na položaj žena u patrijarhatu, odnosno njihov podređen položaj odnosu na muškarce koji predstavljaju moćniji spol/rod. Analiza pokazuje specifične probleme žena u postsocijalističkoj patrijarhalnoj kulturi, kako su one taj spol/rod nad kojim onaj drugi ima nadmoć. Muškarci svoju nadmoć pokazuju već samom biologijom. Uz to, muškarci imaju bolju mogućnost zaposlenja, veće plaće, a nerijetko su oni ti koji vrše fizičko, psihičko ili čak ekonomsko nasilje. Dok muškarcima pripadaju pojmovi *javno* i *kultura,* žene su te od kojih se očekuje da zbog svoje *prirode* postaju majke i zauzmu *privatnu* sferu. Navedene pretpostavke potvrdila je i sama analiza spomenutih romana iz hrvatske i poljske književnosti.

ključne riječi: postsocijalizam, patrijarhat, žene, rodni identitet, moć

Summary

This master's thesis analyzes the position of women in the post-socialist patriarchal culture and its representation in selected novels in Croatian and Polish literature. The analysis is based on selected novels, such as: *Ljubavni roman* (Ivana Sajko), *Ljubav na posljednji pogled* (Vedrana Rudan), *Kobieta i mężczyźni* (Manuela Gretkowska), *Żona Adama* (Monika Rakusa). The analysis refers to the changes that affected the society during post-socialism and women in it. It also referst to the position of women in the patriarchy, or their subordinate position in relation to men who represent the more powerful gender. The analysis shows the specific problems of women in the post-socialist patriarchal culture, as they are the gender over which the other has supremacy. Men show their power through biology itself, but also through the better employment, bigger salaries, through the violence – physically, mentally or economically. While men are part of public and cultural concepts, women are expected to become mothers by nature and take up the private sphere. The aforementioned assumptions have been confirmed by the analysis of mentioned novels in Croatian and Polish literature.

key words: post-socialism, patriarchy, women, gender identity, power

7. Bibliografija

- AJDUKOVIĆ, Dean; AJDUKOVIĆ, Marina (2010) Nasilje u obitelji: što zdravstveni djelatnici mogu učiniti. U: *Medicina fluminensis*, Vol. 46, No. 3. Str. 292-299. Rijeka: Hrvatski liječnički zbor
- BELUŠIĆ, Maja (2016) *Poruka Vedrane Rudan za dan žena* https://zdravakrava.24sata.hr/psiha-i-seks/vedrana-rudan-6837 (zadnje posjećeno: 4. veljače 2018.)
- BURCAR, Ljiljana (2013) Uništenjem socijalizma natrag u kapitalističko barbarstvo: društve-ekonomski položaj žena. U: *Komparativni postsocijalizam: slavenska iskustva*. Uredila: Maša Kolanović. Str. 293-309. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola.
- Culture.pl (2003) *Manuela Gretkowska* (zadnje posjećeno: 8. veljače 2018.)
- CZERWIŃSKI, Maciej (2013) Breme (post)komunizma. U: *Komparativni postsocijalizam: slavenska iskustva*. Uredila: Maša Kolanović. Str. 47-79. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola
- Dnevni kulturni info (2003) *Vedrana Rudan* http://www.dnevnikulturni.info/intervjui/knjizevnost/24/vedrana_rudan/ (zadnje posjećeno 8. veljače 2018.)
- DUNIN, Kinga (2010) *Monika Rakusa „Żona Adama"* http://www.dwutygodnik.com/artykul/1315-monika-rakusa-zona-adama.html (zadnje posjećeno: 10. siječnja 2018)
- GALIĆ, Branka (2002) Moć i rod. U: *Revija za sociologiju*, Vol. XXXIII, No 3-4. Str: 225-238. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo
- GALIĆ, Branka (2005) Seksistički diskurs rodnog identiteta. U: *Socijalna ekologija*, Vol. 13 (2004) No 3-4. Str. 305-324. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo
- GRETKOWSKA, Manuela (2007) *Kobieta i mężczyźni*. Varšava: Świat książki
- Hrvatska enciklopedija, *komunizam* http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32694 (zadnje posjećeno: 15. prosinca 2017)
- Hrvatska enciklopedija, *rod* http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=53130 (zadnje posjećeno: 15. prosinca 2017)
- IRIGARAY, Luce (1999) Ja, ti, mi / *Je, tu, nous*. Zagreb: Ženska infoteka.
- KLASNIĆ, Ksenija (2011) Ekonomsko nasilje nad ženama u intimnim vezama u hrvatskom društvu – konceptualne pretpostavke. U: *Socijalna ekologija*, Vol. 20 (2011), No.3. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo
- KOLANOVIĆ, Maša (2013) *Komparativni postsocijalizam: slavenska iskustva*. Zagreb: Zagrebačka slavistiška škola
- MAJBRODA, Katarzyna (2002) *Feministyczna krytyka literatury w Polsce po 1989 roku. Teksty dyskurs, poznanie z odmiennej perspektywy*. Krakov: Universitas
- OŽEGOVIĆ, Nina (2015) *Podstanarstvo i nesigurna primanja prihvatili smo kao vlastitu krivnju* https://www.tportal.hr/kultura/clanak/podstanarstvo-i-nesigurna-primanja-prihvatili-smo-kao-vlastitu-krivnju-20151117
- Nasilje nad ženama: istraživanje provedeno diljem Europske unije (2014), FRA-Agencija Europske unije za temeljna prava. Luksemburg: Ured za publikacije Europske unije

- PATEMAN, Carol (2000) *Spolni ugovor / The Sexual Contract*. Zagreb: Ženska infoteka
- PATEMAN, Carol (1998) *Ženski nered / The Disorder of Women*. Zagreb: Ženska infoteka
- RAKUSA, Monika (2010) *Żona Adama*. Varšava: Wydawnictwo W.A.B
- RUDAN, Vedrana (2003) *Ljubav na posljednji pogled*. Zagreb: AGM – Zagrebački holding d.o.o.
- RUDAN, Vedrana (2017) *Ja sam Mama, Velika Mama* http://www.rudan.info/ja-sam-mama-velika-mama-2/ (zadnje posjećeno: 4. veljače 2018)
- SABLIĆ TOMIĆ, Helena (2015) Tema pojela autoricu. U: *Dodir teksta*. Uredila. Helena Sablić Tomić. Zagreb: Meandar Media.
- SAJKO, Ivana (2015) *Ljubavni roman*. Zagreb: Meandar Media
- TOPOLČIĆ, Davor (2001) Muškarci to ne rade: rodno segregirana podjela rada u obitelji. U: *Društvena istraživanja – časopis za opća društvena pitanja*. Vol. 10 (2001), No. 4-5 (54-55). Str. 767-789. Zagreb: Institut društvenih znanosti IVO PILAR
- TRDAK, Dean (2016) *Ivana Sajko: Ljubavni roman* http://www.mvinfo.hr/clanak/ivana-sajko-ljubavni-roman
- VISKOVIĆ, Velimir (2006) Dojam mučnine. U: *U sjeni FAK-a*. Uredio: Velimir Visković. Str. 114-116. Zagreb: V.B.Z
- ZRINŠČAK, Siniša (2006) Socijalna politika u kontekstu korjenite društvene transformacije postkomunističkih zemalja. U: *Socijalna država u 21. stoljeću – privid ili stvarnost?* Uredio: Siniša Zrinščak. Str. 183-218. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu